

หัวเมืองกาฬสินธุ์ พ.ศ. 2367 - 2397

จุดเปลี่ยนผ่านทางประวัติศาสตร์ท้องถิ่นของหัวเมืองกาฬสินธุ์ที่สำคัญ เริ่ม
 ความขัดแย้งระหว่างกลุ่มผู้นำท้องถิ่น ภายในหัวเมืองกาฬสินธุ์เอง จนเป็นเหตุ
 ในฝ่ายหนึ่งต้องแยกตัวออกไปเป็นปฏิปักษ์กับศูนย์อำนาจเดิม ขณะเดียวกันก็ได้เริ่มมี
 การศึกเอกในหัวเมืองกาฬสินธุ์ ซึ่งได้ส่งผลกระทบต่อโครงสร้างทางการเมืองการปกครอง
 ท้องถิ่นอย่างมาก ทั้งสองเหตุการณ์ดังกล่าวเริ่มปรากฏชัดเจนในปี พ.ศ. 2367 เป็น
 ต้นมา นอกจากนี้ในช่วงเกิดวิกฤตการณ์เจ้าอนุวงศ์ พ.ศ. 2369 - 2370 หัวเมือง
 กาฬสินธุ์ก็ได้มีบทบาทในเหตุการณ์ครั้งนี้เป็นอย่างมาก และในภายหลังเมื่อมีการกวาด
 ทัณฑ์คนเขามาตั้งถิ่นฐานทางฝั่งขวาแม่น้ำโขง พร้อมกับยกฐานะชุมชนเหล่านี้เป็นเมือง
 ขึ้นกับหัวเมืองนครพนม สกลนคร อุบลราชธานีนั้น หัวเมืองกาฬสินธุ์ซึ่งตั้งแม่จะอยู่ตอน
 ในของภูมิภาค ก็ยังได้มีส่วนควบคุมดูแลหัวเมืองที่ตั้งขึ้นใหม่อันเนื่องจากการกวาดทัณฑ์
 ดังกล่าวถึง 4 เมือง ตั้งแต่ พ.ศ. 2388 เป็นต้นมา เหตุการณ์ทั้งหมดนี้ได้ส่ง
 ผลต่อสภาพทางการเมืองการปกครอง เศรษฐกิจ และสังคมของหัวเมืองกาฬสินธุ์อย่าง
 เห็นได้ชัดเจน จึงขอแยกกล่าวแต่ละประเด็นตามลำดับ ดังนี้

ความขัดแย้งระหว่างกลุ่มผู้นำท้องถิ่นกับวิกฤตการณ์เจ้าอนุวงศ์

ความขัดแย้งระหว่างกลุ่มพระยาไชยสุนทร (หมาแพง) กับกลุ่ม บุตรพระยา
 ไชยสุนทร (โสมพะมิตร) ได้บรรลุถึงขั้นแตกหัก กลุ่มบุตรพระยาไชยสุนทร (โสมพระ-
 มิตร) ได้อพยพผู้คนบริวารของตนออกจากเมืองกาฬสินธุ์ในราว พ.ศ. 2365 - 2367
 ตั้งใจถลำไว้ใหม่ที่ 2 แล้วนั้น

การอพยพออกจากเมืองกาฬสินธุ์ไปตั้งเป็นเมืองสกลทวาปีในครั้งนี้ นับเป็น
 ครั้งสำคัญมาก เพราะทำให้จำนวนผู้คนของเมืองกาฬสินธุ์เหลือเพียงครึ่งเดียว และอยู่
 ในสภาพหัวเมืองที่ซบเซามาก จากคำให้การของเขียงยั้น ซึ่งเป็นเลกของเจ้าพระ-
 ยานภรรยาธิมา และได้ขึ้นมาตามเก็บส่วยจากพวก "เขยสุ" ที่อาศัยอยู่เมืองสุวรรณภูมิ

เมืองร้อยเอ็ด และเมืองกาฬสินธุ์ในช่วงก่อนเกิด "วิกฤตการณ์เจ้าอนุวงศ์" เพียงเล็กน้อยคือ ในปี พ.ศ. 2363 - 2369 โค้วกล่าวถึงเมืองร้อยเอ็ดว่ามีผู้คนประมาณสามพันครอบครัวเศษ และกล่าวถึงสภาพของหัวเมืองกาฬสินธุ์ไว้ตอนหนึ่งว่า "... ข้าพเจ้าเห็นไพร่พลเมืองกาฬสินธุ์มีอยู่ประมาณ 100 ครัว แต่เรือนร้างมีอยู่ประมาณ 100 เกศ ข้าพเจ้าถามชาวบ้าน บอกข้าพเจ้าว่าที่เรือนร้างนั้น เจ้าของเรือนภาครชฌนกรวัยก ขึ้นไปอยู่เมืองสกลนครหลายปีแล้ว ..."¹

นอกจากนั้นก็ยังมีส่วนให้ตำแหน่งราชวงษ์ ของหัวเมืองกาฬสินธุ์ว่างลงไปถวายพระยาไชยสุนทร (หมาแพง) จึงขอให้ราชสำนักกรุงเทพฯ แต่งตั้งท้าวโกต ซึ่งเป็นบุตรบุญธรรม² เป็นราชวงษ์แทนท้าวหมาแพง ทั้งยังได้ขมขหมายกิจการงานทั้งปวงให้ราชวงษ์ (โกต) ควบคุมดูแลทั้งหมด อันเป็นผลให้อุปฮาด (หมาสูย) บุตรพระยาไชยสุนทร (โสมพะมิตร) ซึ่งเป็นคนเคี้ยวที่ยังเหลืออยู่ที่เมืองกาฬสินธุ์ ไม่พอใจเป็นอย่างมาก จึงไกรวามือกับญาติพี่น้องของตน ซึ่งอพยพไปตั้งเป็นเมืองสกลทวาปี เป็นปฏิปักษ์กับเมืองกาฬสินธุ์อย่างชัดเจน ถึงข้อความในพงศาวดารเมืองกาฬสินธุ์กล่าวไว้ตอนหนึ่งว่า

... แล้ว พรหมกับศิษการไซให้ท้าวหมาแพง ผู้เป็นที่ราชวงษ์ เมืองสกลนคร ไปเฝ้าเจ้าอนุเวียงจัน ๆ จึงได้แต่งตั้งให้เจ้าอุปฮาด เมืองเวียงจันยกกรงทัพมา ณ เมืองกาฬสินธุ์ ราชวงษ์หมาแพง ก็มาพร้อมด้วย เจ้าอุปฮาด ยกเขาร้อมเมืองกาฬสินธุ์ ...³

¹ หสข. จกหมายเหตุ ร.3 จ.ศ. 1169 เลขที่ 10 "คำให้การอ้ายเชียง-ยัน" ราชการทัพเวียงจัน.

² ท้าวโกต เป็นบุตรเจ้าฮาด ซึ่งเป็นเชื้อพระวงศ์ทางเมืองนครจำปาศักดิ์ กับนางฮวด ผู้เป็นที่สาวพระยาไชยสุนทร (หมาแพง) เนื่องจากพระยาไชยสุนทร (หมาแพง) เป็นแพ้น จึงได้ขอท้าวโกตมาเป็นบุตรบุญธรรม

³ พระราชบรรณบริหาร (ทอง), พงษาวดารเมืองกาฬสินธุ์ เมืองกระษณา - ไสยและเมืองขึ้น

จากข้อความดังกล่าวจะมองเห็นความขัดแย้งของกลุ่มผู้นำของหัวเมืองกาฬสินธุ์ ใต้อย่างชัดเจนและเป็นความขัดแย้งอย่างรุนแรงมากจนต้องอพยพผู้คนไปตั้งเป็นเมืองขึ้น- มาใหม่ทั้งยังไปขอกองทัพเวียงจันทน์มาที่เมืองกาฬสินธุ์อีกด้วย และจากการเปรียบเทียบระยะเวลาที่กองทัพของเวียงจันทน์ที่ยกเข้ามาในหัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออกในช่วง พ.ศ. 2369 นี้ปรากฏว่า หลังจากเจ้าอนุวงศ์กับเจ้าราชวงศ์ (เหง้า) ยกกำลังข้ามแม่น้ำโขง มาตั้งทัพที่เมืองขุขันธ์บ้านพานพร้าวได้ 3 เดือนครึ่ง กองทัพของเจ้าราชวงศ์ (เหง้า) ก็ได้ ยกออกจากบ้านพานพร้าว เมื่อเดือนปี แรม 13 ค่ำปีจอ จุลศักราช 1188 และลงมาถึง ธานีเมืองนครราชสีมา เมื่อแรม 3 ค่ำ เดือน 3 และกองทัพของเจ้าอนุวงศ์ ก็ตาม ลงมาถึงในอีก 3 วันต่อมา ทัพเจ้าอนุวงศ์ (คิสีสะ) ได้ยกมาถึงเมืองกาฬ- สินธุ์แล้วตั้งแต่ "เดือนนี้ข้างแรม"² จึงเป็นที่แน่ชัดว่า กองทัพของเจ้าอนุวงศ์ (คิสีสะ) เป็นกองทัพแรกของเวียงจันทน์ที่ยกเข้าสู่หัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออก และจุดแรกที่มุ่งมาก็ คือ หัวเมืองกาฬสินธุ์ ทั้งนี้เพราะหัวเมืองกาฬสินธุ์มีความขัดแย้งกับเวียงจันทน์มาโดย - ตลอด ทั้งแต่ครั้งตั้งอยู่บริเวณบ้านนาขาว หันมาแล้วถึงจะอพยพข้ามห้วยเขามูลานลงมาตั้ง ที่แก่งสำโรงเป็นเมืองกาฬสินธุ์แล้ว ทางเวียงจันทน์ยังได้มาจับเอาตัวอุปฮาด (หนาแหง) พระรักษาการแทนเจ้าเมืองกาฬสินธุ์ผู้นั้นไปทำทารุณกรรมเพื่อให้ยอมขึ้นกับเวียงจันทน์³ แต่ทางราชสำนักกรุงเทพฯ ยื่นมือเข้ามาไกล่เกลี่ยเสียก่อน นอกจากนั้นในเอกสารพื้น เวียงยังกล่าววว่าเจ้าเมืองกาฬสินธุ์ได้สร้างความไม่พอใจแก่ราชสำนักเวียงจันทน์หลาย

¹ หสร. จดหมายเหตุ ร.3 จ.ศ. 1187 เล่มที่ 5 ปรายเจ้าอนุเมืองเวียง - จันทน์

² หสร. จดหมายเหตุ ร.3 จ.ศ. 1189 เล่มที่ 10 ราชการทัพเวียงจันทน์

³ หสร. เอกสารโบราณ เล่มที่ 441 ฐ 129 ชั้น 5/4 "หนังสือพื้นเวียงบค ธานีเฮย" วัชรไพบูลย์

ประการที่ชัดเจนคือ การพ่ายคองส่วนออกจากเวียงจันทน์ ดังข้อความว่า

... เหตุว่า เจ้ากาลสินนี้ ชัดแขงเคื่องพระทัย มากแล้ว
 มันก็ แสงความตาย ต่อโท จริงแท้
 แน่นว่า ขอยพระธาตุเจ้า มันกวาดเอาหนี
 กับทั้ง ฝูงใหญ่ ก็คงเคียวกันแท้.....¹

ประจวบกับได้มีผู้นำท้องถิ่นระดับสูงของหัวเมืองกาฬสินธุ์ ซึ่งขัดแย้งกัน ส่วนหนึ่งไต่มาสาวาภิภักดิ์ และขอกำลังจากเวียงจันทน์ไปเพื่อโค่นล้มเจ้าเมืองกาฬสินธุ์ด้วยแล้ว ยิ่งทำให้หัวเมืองกาฬสินธุ์อยู่ในข่ายที่จะกองถูกปราบปรามเป็นเมืองแรกอีกด้วย อย่างไรก็ตามเจ้าอุปราช (ทิสสะ) แห่งเวียงจันทน์ก็ได้ออกมาให้เห็นว่ามีความพยายามที่จะเกลี้ยกล่อมเอาผู้นำท้องถิ่นของหัวเมืองกาฬสินธุ์ให้อพยพไปอยู่เวียงจันทน์ให้ได้ ซึ่งยอมหนายถึง ประชาชนในหัวเมืองกาฬสินธุ์ก็ต้องอพยพตามไปด้วย หากแต่พระยาไชยสุนทร (หมาแพง) ไม่ยินยอม เจ้าอุปราช (ทิสสะ) จึงได้จับกุมเอาไปประหารคังที่มีหลักฐานจากคำให้การของเชียงใหม่ ซึ่งเป็นผู้ถือคนโทนำตามเจ้าเมืองกาฬสินธุ์เข้าไปพบเจ้าอุปราชเวียงจันทน์ตอนหนึ่งว่า

... อ้ายอุปราช ตามเจ้าเมืองกาลสินจะไปเมืองเวียงจันทน์อ้ายอุปราชถาม
 ไม่ไปเจ้าเมืองกาลสินว่าไม่ไปแล้วจะขอยอ อ้ายอุปราชว่าจะอยู่ที่ไหนอ้ายอุป-
 ราชก็ให้เจ้าเมืองกาลสิน กลับไปเมืองกาลสิน อยู่มาวันหนึ่งอ้าย-
 อุปราชให้หาเจ้าเมืองกาลสินไป ณ ภายอีก ... ข้าพเจ้าได้ขึ้นอ้ายอุปราชตาม
 เจ้าเมืองกาลสินว่าเจ้าไม่ไปแน่แล้วหรือ เจ้าเมืองกาลสินว่าไม่ไปแน่แล้วอ้ายอุป-

¹ ทองพูล ศรีจักร, เพชรพื้นเมืองเวียงจันทน์ (พระนคร : โรงพิมพ์บาง-
 ซวนพรหม, 2479), หน้า 37 - 38

ราช ให้จับเจ้าเมืองกาลสิน เอาเชือกมัดข้อมือขึงออกไปต่างหลังค่าย ...¹

เมื่อเจ้าเมืองกาลสินถูกจับไปนั้นก็ปรากฏว่า มีกรมการเมืองกาลสินอีก 4 คน ถูกจับไปประหารด้วย จากคำให้การของเชียงยืน พอจะทำให้มองเห็นภาพเหตุการณ์ในวันนั้นอย่างชัดเจน ดังนี้

... อ้ายอุปราช มาถึงเมืองกาลสินได้ 3 วัน ๆ หนึ่ง เพลาน้องเขน ข้าพเจ้า กับนายหมวดไปเที่ยวต่อนกที่ริมฝั่งน้ำเปา เห็นอ้ายลาวเวียงราชประมาณ 20 คน ถือหอก คาน แล้วมัดเอาเจ้าเมืองกรมการเมือง ข้าพเจ้ารู้จักจำหน้าได้ แต่เจ้าเมืองกาลสินหนึ่ง เมืองแสนหนึ่ง เมืองจันทองเมืองแสนหนึ่ง แต่อีกคนหนึ่งนั้น ข้าพเจ้าหาจำไม่ได้ ...²

คนที่เชียงยืนอ้างว่าไม่รู้จักนั้น ตามสภาพการณ์น่าจะเป็นราชวงษ์โคต เพราะเป็นบุตรบุญธรรม และเป็นผู้ใกล้ชิด พระยาไชยสงคราม (หมาแพง) ทั้งยังได้รับมอบหมายหน้าที่ราชการมากกว่าอุปฮาดหมาสวย เสียอีกและในพงศาวดารเมืองกาลสินผู้ใดใคร่รู้ว่าใบจ่านวนผู้ถูกประหารในครั้งนี้มีราชวงษ์โคตรวมอยู่ด้วย³

¹ หสธ. จดหมายเหตุ ร.3 จ.ก. 1189 เลขที่ 10/ก "คำให้การอ้ายเชียงมั่น" ราชการทัพเวียงจันทน์

² หสธ. จดหมายเหตุ ร.3 จ.ก. 1189 เลขที่ 10 "คำให้การอ้ายเชียงมั่น" ราชการทัพเวียงจันทน์.

³ พระราชกฤษฎีกา (ทอง), พงษาวดารเมืองกาลสินและเมืองกระมาลาไสยและเมืองขึ้น สมุดข่อยขาว อักษรไทย.

สำหรับอุปฮาด (มหาสุย) ถึงแม้จะไม่อพยพตามญาติพี่น้องไปอยู่เมืองสกลทวามี่ก็ตาม แต่ในภายหลังก็ไ้รวมมือกับเจ้าเมือง อุปฮาด ราชวงษ์ ของเมืองสกลทวามี่ ขอ กองทัพเวียงจันทน์มาตีเมืองกาฬสินธุ์ ถึงกระนั้นก็ยังถูกเจ้าอุปราช (ทิสสะ) จับประหาร ภัยขอลางว่า "เป็นข้าสองเจ้า บาวสองนาย" ถึงแม้ราชวงษ์ (มหาพอง) เมืองสกลทวามี่เป็นน้องชาย จะหักทวนขอชีวิตไว้ก็ไม่เป็นผลแต่ประการใด¹

เมื่อกลุ่มผู้ก่อการกำเริบในหัวเมืองกาฬสินธุ์ถูกประหารแล้วประชาชนในหัวเมือง - กาฬสินธุ์ก็ถูกกวาดต้อน ข้ามทิวเขาภูพานมุ่งสู่เวียงจันทน์ ในเอกสารพื้นเวียง ไ้กล่าวถึง ความเดือดร้อนของประชาชนที่ต้องพลัดพรากจากบ้านเกิดเมืองนอนไว้ว่า เพิ่มไปภัย ความโกลาหล เฝ้าระโกล และความลำบากนานาประการ² ซึ่งในพงศาวดารเมืองกาฬ-

¹ พระราชกฤษฎีกา (ทอง), พงษาวะการเมืองกาลสินและเมืองกระมาลา- ไ้สยและเมืองจีน, สมุดข่อยขาว อักษรไทย.

² ทองพูล ตรีจักร, เพชรพื้นเมืองเวียงจันทน์, หน้า 56
 หสร. เอกสารโบราณ เลขที่ 441 ุ่ 129 ัน 5/4 ั้งสี่พื้นเวียงแล
 านเฮย ั้งข้อความบางตอนว่า

	ตั้งหญิงชาย	ชุกคนคาทาง
	งัวควายพอม	คามองหางทาง
	ช้างและม้า	คาหางใส่กรัว ...
... ลางผอง	อุมตุคนอย	บาทาบจูงควาย ึ่งมี
ลางผอง	หามคนจับ	ป่วยกาชราอายุ
ลางผอง	เตาแกแลว	หลังกอมคอกชค
	ชลาไหล	หลังลงสำเนา ...
โอนอ	กอยอยู่คี่เคอ	กาลสินหอง
		เมืองหลวงของเกา เฮียมเฮย ...

สินธุ์ไคร้ระบุว่า กองทัพเจ้าอุปราช (คิสีสะ) ได้เก็บริบเอาทรัพย์สินเงินตรา งาม ม้า วัว ภาย ตลอดจนท้าวเพี้ย กรมการเมืองบ่าวไพร่ เมืองกาฬสินธุ์ไปเป็นเชลยอยู่เวียงจันทน์จนหมดสิ้นอีกค่าย¹ จนกระทั่งเหตุการณ์สงบลง แล้ว "พวกครอบครัว บุตร ภรรยา ยาคีพี่น้อง ท้าวเพี้ย บ่าวไพร่ เมืองกาฬสินธุ์ที่เจ้าอุปราชไล่ตรอนเอาไปเป็นเชลยนั้นอพยพพากันเบ่หมูเบ่หมูกลับคืนมาอยู่ ณ เมืองกาฬสินธุ์ตามเดิม"²

ภายหลังจากที่วิกฤตการณ์เจ้าอนุวงศ์สงบลง การเมืองการปกครองของหัวเมืองกาฬสินธุ์กลับเริ่มยุ่งยากขึ้น ทั้งนี้เนื่องจาก เจ้าเมืองอุปฮาด ราชวงษ์ ถูกประหารชีวิต ไม่มีท้าวเพี้ยผู้ใหญ่หรือเครือญาติใกล้ชิดเจ้าเมืองที่จะสืบตำแหน่ง ส่วนพระยาบ้านเว่อซึ่งไต่มาเป็นเจ้าเมืองสกลนคร และอุปฮาด (หมาฟอง) ซึ่งเป็นเชื้อสายของพระยาไชยสุนทร (โสมพะมิตร) ก็ แก่กรรม คงเหลือแต่ราชวงษ์ (หมาฟอง) ซึ่งเคยเป็นราชวงษ์ของเมืองกาฬสินธุ์มาก่อน จึงได้เข้ากราบเรียนเจ้าพระยาราชสุภาวดีที่สมุหนายก (ต่อมาในปี พ.ศ. 2372 ก็ได้เลื่อนเป็นเจ้าพระยามหินทรเสนา) ขอเป็นเจ้าเมืองกาฬสินธุ์แต่ก็ไม่สำเร็จ เพราะท้าวหล้า (บุตรเมืองแสนหน้าจ้าว) ซึ่งเป็นกรมการเมืองชั้นผู้น้อยอยู่ที่เมืองกาฬสินธุ์ได้ฟ้องร้องกล่าวโทษราชวงษ์ (หมาฟอง) ว่าผิดใจกับเจ้าอนุวงศ์³ ตำแหน่งเจ้าเมืองกาฬสินธุ์จึงว่างอยู่ราว 2 ปี เจ้าพระยาราชสุภาวดี (สิง) จึงเสนอแต่งตั้งท้าววรบุตร (เจียม) บ้านขามเปี้ย ซึ่งเป็นหลานพระยาไชยสุนทร (หมาฟอง) และมีความดีความชอบถึง 2 ครั้งถือกราว "ตัดไม้ไผ่ปากแตรก" และเป็นผู้จัดส่งเสบียงอาหารให้กับกองทัพเจ้าพระยาราชสุภาวดี (สิง) เมื่อคราวตีเวียงจันทน์ให้ขึ้นเป็นพระยาไชยสุนทรเจ้าเมืองกาฬสินธุ์ ตั้งท้าวหล้า ซึ่งเป็นโจทก์ฟ้องราชวงษ์

1 พระราชกฤษฎีกา (ทอง), พงษาวะการเมืองกาฬสินธุ์และเมืองกระมาลาไสย.

2 เรื่องเดียวกัน.

3 เรื่องเดียวกัน.

จีนเป็นอุปฮาท ขอท้าวอินทิสารเป็นราชวงษ์ ขอท้าวเซียงพิมจีนเป็นราชบุตร

ส่วนราชวงษ์ (หมาฟอง) เมื่อถูกฟ้องร้อง และได้รับการพิจารณาจากเจ้าพระยาราชสุภาวดี ว่าผิดจริง ราชวงษ์ (หมาฟอง) ก็ขอรับอาสาทำราชการแก้ตัว และถูกบังคับให้ท้าวคตจนครมครวญผู้คนที่อพยพออกจากเมืองกาฬสินธุ์ไปอยู่เมืองสกลทวาปีในครั้งนั้น ราว 2,500 คน ลงไปตั้งถิ่นฐานใหม่อยู่ที่แขวงเมืองปราจีนบุรี¹ จนกระทั่งถึงปี พ.ศ. 2375 เจ้าพระยามหินทรเทศ² สมุหนายกได้ยกกองทัพไปราชการที่เมืองพระตะบอง และได้สู้รบกับญวนใน พ.ศ. 2376 เป็นต้นมา นั้น ราชวงษ์ (หมาฟอง) ซึ่งถูกภาคทัณฑ์ไว้ได้อาศัยเหตุการณ์ช่วงนี้ ขออาสาราชการควบคุมพรรคพวกมาไว้พระติดตามเจ้าพระยามหินทรเทศฯ ไปตั้งญวนในดินแดนเขมร แถบเมืองโพธิสัตว์ เมืองพระตะบอง จนมีความดีความชอบในราชการสงคราม เจ้าพระยามหินทรเทศฯ จึงขอให้ราชวงษ์ -

¹ พระราชบรรณบริหาร (ทอง), พงษาวดารเมืองกาลสินและเมืองกระมาลาไสยและเมืองจีน

² "ลำนวรงค์สกุล สิงหนเสนี" ที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพ เสวกเอกพระยานครราชเสนี (สหัด สิงหนเสนี). ๗ เมรุวัดเทพศิรินทราวาส 24๖1. หน้า. ๘
สมเด็จพระนครปรีชายุทธราชานุภาพ. "ประวัติเจ้าพระยามหินทรเทศฯ (สิงห์ สิงหนเสนี)" ประวัติเจ้าพระยามหาเสนา (บุญนาค) เจ้าพระยามหินทรเทศฯ (สิงห์ สิงหนเสนี) เจ้าพระยามรราช (ปั้น สุนน). (คุรุสภา, 251๖), หน้า. 31
เจ้าพระยาราชสุภาวดี ได้เลื่อนขึ้นมาเป็นเจ้าพระยามหินทรเทศฯ ในปี พ.ศ. 2372 ขณะอายุย่างเข้าปีที่ 53.

(หมายเหตุ) เป็นพระยากำแหงมเหมาเจ้าเมืองกระบี่บุรี¹

ในเหตุการณ์เดียวกันนี้ พงท้าวการเมืองสกลนคร ได้กล่าวถึงสาเหตุที่เจ้าเมืองถูกลงโทษ ว่าเจ้าเมืองไม่ได้ตระเตรียมกำลังทหาร อาวุธ และเสบียงอาหารไว้ตามคำสั่งของเจ้าพระยาราชสุภาวดี แม่ทัพคราวปราบเจ้าอนุวงศ์ จึงได้เอาตัวเจ้าเมืองสกลทวาปีไปประหารชีวิตที่ "หนองทรายขาว" ทั้งยังได้ให้แม่ทัพนายกองกวาดก่อนนครฉมบุรีไพร่พลเมืองสกลทวาปีไปอยู่บึงทรบุรี และประจันตคาม² ส่วนพงท้าวการหัวเมืองมณฑลอีสานของหม่อมอมรวงศ์วิจิตร กลับระบุว่า ทางราชสำนักกรุงเทพฯ ได้ให้ราชวงศ์ (หมายเหตุ) ผู้ที่แยกตัวออกจากเมืองกาฬสินธุ์ไปขึ้นกับเวียงจันทน์นั้น อพยพนครฉมบุรีและผู้คนไปตั้งอยู่ที่อ่างศิลา ชายทะเลตะวันออก แขวงเมืองฉมบุรี³

จากหลักฐานทั้งสามนี้ หม่อมอมรวงศ์วิจิตร ใ้ระบุว่า การอพยพของผู้คนจากเมืองสกลทวาปีครั้งนี้ ได้มาตั้งอยู่บริเวณอ่างศิลา ซึ่งแตกต่างจาก พงท้าวการเมืองกาฬสินธุ์ และตำนานเมืองสกลนคร ที่ระบุว่ามาตั้งอยู่ที่บริเวณกระบี่บุรี และประจันตคาม ส่วนสาเหตุของการอพยพออกจากหัวเมืองสกลทวาปีของกลุ่มผู้คนที่แยกตัวออกจากเมืองกาฬสินธุ์นั้นเป็นประเด็นที่น่าสนใจใคร่ครวญอย่างมาก เพราะเอกสารชิ้นนี้ถูกไว้โดยปกติแล้วมักจะมีแนวโน้มเอียงที่จะสร้างความชอบธรรมให้กับบรรพบุรุษของตนเอง ในกรณีนี้ พงท้าวการเมืองกาฬสินธุ์ของพระราชมุนีบริหาร (ทอง) น่าจะมีความเป็นไปได้และ

¹ พระราชมุนีบริหาร (ทอง), พงท้าวการเมืองกาฬสินธุ์และเมืองกระบี่บุรีและเมืองอื่น

² พระยาประจันตประเทศธานี (โง่นคำ), ตำนานเมืองสกลนคร. (พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2467) พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพพรหมอำมาตย์เอกพระอนุชาสกลเขตต์ (เมฆ พรหมสาขา), หน้า 20 - 21.

³ หม่อมอมรวงศ์วิจิตร "พงท้าวการหัวเมืองมณฑลอีสาน". หน้า 240

สมเหตุสมผลกว่าเอกสารจีนอื่น ที่ระบุว่า ราชวงศ์ (หม่าฟง) ได้เป็นพระยากำแพงหิมา
 เจ้าเมืองกบินทร์บุรี เพราะในช่วงเวลาต่อมาก็ได้มีเอกสารบ่งบอกว่า พระยากำแพงหิ-
 มา เจ้าเมืองกบินทร์บุรีได้มีหนังสือและส่งกรมการเมืองกบินทร์บุรีขึ้นมารับครอบครัวตัวเล็ก
 จากเมืองกาฬสินธุ์และเมืองต่าง ๆ ซึ่งตนได้เคยฝากไว้ครั้งเป็นราชวงศ์เมืองกาฬสินธุ์¹
 และบางครั้งก็ยังเคยมีการแก่งแย่งเลาะระหว่างเมืองกบินทร์บุรีกับเมืองกาฬสินธุ์ ปรากฏให้
 เห็น เช่น กรณี เพี้ยอักษรชาติ ซึ่งเดิมอยู่เมืองกาฬสินธุ์ ต่อมาได้ไปอยู่เมืองสกลนคร และ
 ในที่สุดได้อพยพไปอยู่เมืองกันทรังค์แล้วส่งกรมการเมืองกบินทร์บุรีให้มารับบริวารของตน
 แต่กรณกรับบริวารเหล่านั้นไม่สมัครใจจะไป เมืองกบินทร์บุรี จะขออยู่เมืองกาฬสินธุ์ตาม-
 เดิม จนเจ้าพระยามหินทรเทศฯ (สิงห์) ท้องศักดิ์สินกรณีนี้โดยให้ เจ้ากรณกรับเหล่านั้นไว้
 ทำราชการที่เมืองกาฬสินธุ์ตามใจสมัคร² แต่ไม่ปรากฏความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนที่มาจากทั้งที่
 อ่างศิลาทั้งหัวเมืองสกลนคร หรือหัวเมืองกาฬสินธุ์ในช่วงนี้เลย

อย่างไรก็ตามกระบวนการแต่งตั้งเจ้าเมือง กรมการเมืองระชัยอายุสี่ ก็ได้
 เปลี่ยนไปจากเดิม กล่าวคือเจ้าพระยามหินทรเทศฯ สุนทรนายก ซึ่งคุมกองทัพพระเว่นอยู่ใน
 บริเวณหัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออก ได้มีบทบาทที่สำคัญในการสรรหาผู้ที่จะเป็นผู้นำท้องถิ่นคน
 ใหม่ต่อไป เช่นกรณีท้าวตาคี บุตรพระยาขัติยวงษา (สีลัง) เจ้าเมืองร้อยเอ็ดไปเป็นพระ
 พิไศยสุริยวงศ์ เจ้าเมืองโพนพิสัย³ หรือกรณีตั้งพระสุนทรราชวงษา (ฝ่าย) เจ้าเมือง

¹ หสข. จดหมายเหตุ ร.3 จ.ศ. 1201 เลขที่ 10 สารตราเจ้าพระยาจักรี
 เรื่องให้แต่งตั้งกรมการเมืองกระบิล พาเพี้ยบุตรโคธ ไปรับเลกกรัว ณ เมืองสุรินทร์ ลงมา
 เมืองกระบิล

² หสข. จดหมายเหตุ ร.3 จ.ศ. 1200 เลขที่ 15 สำเนาหนังสือ หลวงศรี-
 โยธา บอกเข้ามาเรื่องปลงศพพระยาไชยสุนทร อัครลาวแปลเป็นไทย

³ หสข. จดหมายเหตุ ร.3 จ.ศ. 1209 เลขที่ 23 หนังสือเจ้าพระยามหินทร
 เรื่อง ตั้งเมืองโพนพิสัย

ยโสธร ไปเป็นเจ้าเมืองนครพนมอีกเมืองหนึ่งด้วย¹ เป็นคน ผู้ได้รับการแต่งตั้งลักษณะ
 เขตนี้ มักจะเป็นผู้ที่มีความจงรักภักดี หรือช่วยเหลือราชการสงครามด้วยความกล้าหาญ
 หรือเคยเป็นที่ไว้วางใจของเจ้าพระยามหินทรเทศฯ ทั้งนั้น หรือแม่ทัพปราช (ทิสสะ)
 แห่งเวียงจันทน์ที่เคยยกกองทัพเข้ามากวาดต้อนผู้คนจากหัวเมืองแถบทุ่งแม่น้ำชี ขึ้นไป
 เวียงจันทน์ทางราชสำนักกรุงเทพฯ ยังได้ให้ความไว้วางใจ และเห็นว่า การกระทำของ
 เจ้าอุปราช (ทิสสะ) เป็นการเป็นใจทำไปด้วยความเกรงกลัวพระราชอาญาจากเจ้าอนุ
 วงศ์ พอได้โอกาสจึงเข้าสวามิภักดิ์ต่อราชสำนักกรุงเทพฯ² ปรากฏว่า เจ้าอุปราช
 (ทิสสะ) ได้มีส่วนช่วยเหลือในการกวาดต้อนผู้คนจากฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงเข้ามาในช่วง ปี
 พ.ศ. 2379 - 2387 นอกจากนี้บุตรหลานของอุปราช (ทิสสะ) ยังได้รับปูนบำเหน็จ
 ให้ดำรงตำแหน่งในราชสำนักกรุงเทพฯ อีกด้วย

ส่วนเมืองกาฬสินธุ์ เจ้าพระยามหินทรเทศฯ ก็มอบหมายในการกักต้อน เจ้า-
 เมืองอุปฮาด ราชวงศ์ ราชบุตร ราชบุตร ของหัวเมืองกาฬสินธุ์ ทุกตำแหน่งดังกล่าวแล้ว

การขยายอำนาจของราชสำนักกรุงเทพฯ

ในช่วงของความขัดแย้งในกลุ่มผู้นำท้องถิ่นของหัวเมืองกาฬสินธุ์ที่เพิ่งจะเริ่มต้น
 นี้เอง ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นของหัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออก โดยเฉพาะอย่างยิ่งหัวเมือง-
 กาฬสินธุ์ ได้เข้าสู่ช่วงของการเปลี่ยนแปลงอีกขั้นหนึ่ง ด้วยการเริ่มสักเลก ในปี พ.ศ.-
 2367 ซึ่งส่งผลกระทบต่อโครงสร้างทางการเมืองการปกครองของหัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออก
 อย่างชัดเจนยิ่งขึ้น การเรียกเก็บส่วยที่เกิดขึ้นภายหลังการสักเลกได้อันให้เห็นความเกี่ยว

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹ เหมอมอมรวงศรีจิตร. "พงศาวดารหัวเมืองมณฑลอีสาน" หน้า. 242

พระสุนทรราชเขต(แซ่ ปทุมชาติ), พงศาวดารภาคอีสาน. หน้า 16

หสธ. จดหมายเทศ ร.3 จ.ศ. 1200 เลขที่ 20 สารตราเจ้าพระยาจักรี

ถึงเมืองยโสธร เมืองนครพนม เรื่องตั้งพระสุนทรราชวงษาเป็นเจ้าเมือง

² ประชุมพงศาวดารภาคที่ 33 เล่ม 20. หน้า .63

เนื่องของการสักเลก และการเรียกเก็บส่วยเป็นอย่างดี แต่เนื่องจากไม่มีหลักฐานปรากฏ
ชัดว่าเหตุใดทางราชสำนักกรุงเทพ จึงส่งคนจากราชสำนักออกไปสักเลกยังหัวเมืองลาว-
ฝ่ายตะวันออก จึงขอแยกกล่าวถึงการเริ่มสักเลก ผลประโยชน์ที่ราชสำนักกรุงเทพได้รับ
จากการสักเลกตลอดจนผลที่เกิดขึ้นในหัวเมืองลาว เสียก่อน เพื่อเป็นคำท้วงติงเพราะ-
เหตุใดราชสำนักกรุงเทพ จึงได้ส่งข้าหลวงขึ้นมาสักเลกในหัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออก
แล้วจึงจะแยกกล่าวถึงผลที่เกิดขึ้นภายในหัวเมืองการสินธุ์อีกทีหนึ่ง

การสักเลก¹

การสักเลก จะเริ่มมีมาตั้งแต่เมื่อใดนั้น ยังไม่มีหลักฐานยืนยันแน่นอน แต่
อย่างน้อยที่สุด ในปี พ.ศ. 2317 ซึ่งเป็นช่วงสมัยกรุงธนบุรี มีเอกสารระบุว่ามีการสัก
เลกแล้วโดย "ให้สักนามเมือง แลชื่อขุนนายลงไว้ในข้อมือไพร่ฟ้าประชาชนอกรชาบถแล้ว
ทหารทั้งปวง"² ทั้งยังได้ระบุโทษผู้ที่ปลอมแปลง เหล็กสักหรือขโมยเหล็กสักของหลวงไป
สัก โดยพลการ จะมีโทษถึงตายทั้งโคตร อีกด้วย³ แต่หลังจากนั้น ก็ไม่ปรากฏว่ามีการ

¹ เลก หรือวางที่เขียนว่า เลข หรือไพร่หรือเลกไพร่ หมายถึงชายฉกรรจ์
ซึ่งเต็ม (ก่อน พ.ศ. 2442) ถือเกณฑ์ว่า คือผู้มีความสูง 2 ศอกสี่ (ประมาณ 150
เซนติเมตร) เสมอไหล่ จนถึงอายุ 70 ปี การสักเลก คือการเอาเหล็กแหลมแทงตาม
เส้นหมึกที่เขียนไว้เป็นตัวอักษร บอกชื่อเมือง ชื่อขุนนายที่สังกัด ไว้ที่ข้อมือค้ำหน้า หรือ
ค้ำหลังมือ

² กฎหมายตราสามดวง เล่ม 5. "พระราชกำหนดเกล้า 34. จ.ศ. 1136"
(กุรุสภา, 2506), หน้า 95

³ เรื่องเดียวกัน. หน้า 96

สักเลกเป็นเวลาานราว 30 ปี จนกระทั่งถึงต้นรัชสมัยรัชกาลที่ 2 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ จึงได้พระราชกำหนดสักเลก จ.ศ. 1172 (พ.ศ. 2353) ทั้งนี้ได้ระบุว่า หากทำการสักเลกในกรุงเทพมหานครแล้ว ให้ข้าหลวงกองสัก ขึ้นมาสักในหัวเมืองที่ทางไกลด้วย

เหตุผลที่ราชสำนักกรุงเทพ ใช้เป็นข้ออ้างในการสักเลก ซึ่งปรากฏอยู่ในพระราชกำหนดสักเลกปี จ.ศ. 1172 นั้น เน้นถึงความสับสนในการควบคุมกำลังคน ซึ่งราชสำนักกรุงเทพไม่สามารถทราบจำนวนได้โดยระบุว่า

... ไพร่พลโยธาหมู่ทหาร ซึ่งเคยทำราชการรบเรงก่สงครามแก่กษัตริย์มา ก็ชรา พิกการ ส้มตาย ร่วงโรยเบาบางไป ... ที่มีอยู่ก็โจทพญไปต่างกรมฝ่ายนายมิได้มาชอรองแลเปลี่ยนขอมให้ มิได้ชักขวางไว้ ... นายเก็บได้ติดตามว่ากล่าวยังค้างกันอยู่จนทุกวันนี้ มิได้หักโหนมิขู่ต่อกัน ... บ้างก็อพยพหลบหนีราชการหนีไปเข้าของซุกซ่อนอยู่ป่าดงก็มีมาก ... และเลิกจำพวกนี้ก็อาศัยแฉมแฝงอยู่ในเจ้าเมืองกรมการบิดบังไว้เป็นประโยชน์ก็มี ...¹

พร้อมกันนั้นได้วางหลักเกณฑ์ การสักเลก การควบคุมเลขตลอดจนแนวทางในการตัดสินใจเกี่ยวกับการควบคุมเลขทั้งในกรุงและหัวเมืองไว้ด้วย² อย่างไรก็ตาม ไม่ปรากฏหลักฐานว่าเลขในหัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออกได้รับการสักขั้วใจแต่อย่างใด จน

¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี กรมพระศรีสวางควัฒนวรราชวรางคุณมหาอุปราชฯ. พระราชพงศาวดาร รัชกาลที่ 2. พิมพ์ครั้งที่ 3. (พิมพ์ในงานศพนภกิจศศ หม่อมแก้ว พินทร ณ อยุธยา 2498), หน้า. 71 - 72

² เสถียร ลายลักษณ์, ประชุมกฎหมายประจำศก, เล่ม 4 หน้า. 8 - 28

กระทั่งถึงสมัยรัชกาลที่ 3 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ จึงได้มีข้าหลวงจากราชสำนัก -
 กรุงเทพฯ ซึ่งมาสังกัดในหัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออก โดยเฉพาะอย่างยิ่งตอนกลางของ
 ภูมิภาค โดยตั้งกองสังกัดอยู่ที่เมืองกาฬสินธุ์ เมืองร้อยเอ็ด เมืองยโสธร และเมืองสุวรรณ-
 ภูมิ ในปี พ.ศ. 2367¹ ข้าหลวงที่ทางราชสำนักกรุงเทพฯ ส่งขึ้นไปนั้น มีพระสุริยภักดี
 (ป้อม) เป็นแม่กองและมีข้าหลวงกองสังกัดมีชื่อเสียงอีก 2 คน พระเส็นยี่พิทักษ์ กับ
 หลวงศรีสุนทร² ได้ดำเนินการสังกัดตั้งแต่ปี พ.ศ. 2367 เรื่อยมาจนกระทั่งเกิดวิกฤต-
 การณ์เจ้าอนุวงศ์ ในปี พ.ศ. 2369 ปรากฏว่าการสังกัดก็ยังไม่เสร็จเรียบร้อย กอง
 ทပ်เวียงจันทน์ได้ประหารชีวิตนายกองสังกัดที่เมืองกาฬสินธุ์ และมีเมืองยโสธร ปลอยให้รอด
 ชีวิตแต่พระสุริยภักดี (ป้อม) เท่านั้น ค้วยเหตุว่ามีมารคาเป็น "ลาวเวียง"³

1 หมออมรวงศ์วิจิตร "พงศาวดารหัวเมืองมณฑลอีสาน" หน้า 231

2 เจ้าพระยาทิพากรวงศ์. พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3
 เล่ม 1.(กรุงเทพฯ, 2504), หน้า 44.

หสข. เอกสารโบราณ เลขที่ 441 ฐ 129 ชั้น 5/4 หนังสือพื้นเวียงแล
 ทานเฮย ระบุว่า "ชื่อว่า หมื่นภักดีแท้ มีญญาไว้วางนดี
 พิทักษ์นั้น เขาเจ้าเก่งกัน"

ทองพูล ศรีจักร, เพ็ชรพื้นเมืองเวียงจันทน์. หน้า 26 อธิบายไว้ในเชิง
 อรรถว่า พระสุริยภักดี (ป้อม) เจ้ากรมตำรวจหลวง. พระอนุชิตพิทักษ์ (บัว)

หสข. จคหมายเหตุ ร.3 จ.ศ. 1189 เลขที่ 10 ราชการทัพเวียงจันทน์.
 จากทำใ้การของเชียงยัน ระบุว่า มีข้าหลวงกองสังกัดมีชื่อ 3 คน คือ พระสุริยภักดี. พระ
 เส็นยี่พิทักษ์และหลวงศรีสุนทร

4 ทองพูล ศรีจักร, เพ็ชรพื้นเมืองเวียงจันทน์. หน้า 58

อย่างไรก็ตาม การที่ราชสำนักกรุงเทพฯ ส่งข้าหลวงขึ้นมาสักเลกในหัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออกในครั้งนี้ นับเป็นก้าวสำคัญในการขยายอิทธิพลของราชสำนักกรุงเทพฯ - ซึ่งยังคงใ้ราชสำนักกรุงเทพฯ สามารถควบคุมกำลังคนในหัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออกได้ใกล้ชิดขึ้น อย่างน้อยก็ทราบจำนวน เลกหรือชายฉกรรจ์¹ นอกจากนั้น ผลประโยชน์ที่ราชสำนักกรุงเทพฯ ได้รับทางด้านเศรษฐกิจคือ เริ่มมีการเรียกเก็บส่วยอย่างเป็นระบบ โดยกำหนดอัตราและระยะเวลาที่แน่นอน ซึ่งถือได้ว่าเป็นปรากฏการณ์ที่ไม่เคยมีมาก่อนในหัวเมือง - ลาวฝ่ายตะวันออก

จากผลประโยชน์ที่ราชสำนักกรุงเทพฯ ได้รับนี้ น่าจะเป็นคำตอบได้อย่างหนึ่งว่า เหตุใด ราชสำนักกรุงเทพฯ จึงต้องส่งข้าหลวงขึ้นมาสักเลกในหัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออก และหากจะพิจารณาถึงสถานการณ์ทางเศรษฐกิจภายในราชสำนักกรุงเทพฯ กับสถานการณ์ทั่วไป ประกอบกันแล้ว น่าจะได้คำตอบที่สมบูรณ์ยิ่งขึ้น กล่าวคือ ในช่วงปลายรัชสมัยรัชกาลที่ 2 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์นั้น ราชสำนักกรุงเทพฯ ประสบกับภาวะขาดแคลนเงินตราอย่างมาก สมเด็จพระยาค้ำจวงราชานุภาพได้กล่าวถึงภาวะดังกล่าวไว้ก่อนหนึ่งว่า

... ผลประโยชน์แผ่นดินไม่พอใช้ในราชการบ้านเมือง บางปีถึงต้องขอลอค้อตรา เบี้ยหัวคี่ ข้าราชการ จ่ายแต่ครั้งหนึ่ง บ้างหรือสองในสามบ้าง หรือมิฉะนั้นเอาสิ่ง - สิ้นค้าของหลวงที่ป้ออยู่ในท้องพระคลัง เช่นผ้าลาย เป็นต้น ออกแจกเป็น - เบี้ยหัวคี่ก็ ...²

¹ หสข. จดหมายเหตุ ร.5 มีคที่ 330 เล่มที่ 10 บัญชีตั้งกองสักเลกครั้งแผ่นดิน พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ (เป็นที่น่าเสียดายมากที่ไม่ได้รายละเอียดทั้งนี้เพราะเอกสารดังกล่าวถูกไฟไหม้ตั้งแต่ครั้งอยู่หอพระสมุดแห่งชาติหลังเพลิง)

² สมเด็จพระยาค้ำจวงราชานุภาพ, "ตำนานภาชีอาการบางอย่าง" สัทธนิ - ธรรมเนียมต่าง ๆ. (คลังวิทยา, 2515), หน้า 154.

จากสภาพการณ์ เช่นนี้ จึงทำให้ราชสำนักกรุงเทพฯ จำเป็นที่ต้องหาทางกอบกู้ฐานะทางเศรษฐกิจด้วยวิธีการต่าง ๆ ซึ่งปรากฏในช่วงเวลาต่อมาว่าพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เรียกเก็บภาษีสินค้าขึ้นอีก 36 ชนิด ซึ่งปรากฏว่าได้เงินมาใช้สอยพัฒนากรุงเทพมหานครและแจกเป็นเบี้ยหวัดข้าราชการมากขึ้น¹

ส่วนทางด้านความสัมพันธ์กับราชสำนักอื่น ๆ เช่น พม่า และญวนก็เริ่มเปลี่ยนไป กล่าวคือ พม่าได้เปลี่ยนยุทธศาสตร์โดยหันไปชักชวนญวนเพื่อตีระแวกกรุงเทพฯ เพราะพม่าเองก็เริ่มได้รับการปฏิวัติการอย่างแข็งกร้าวจากอังกฤษเพิ่มขึ้น² ทำให้ความตึงเครียดระหว่างกรุงเทพฯ กับพม่าลดลง แต่ญวนเองถึงแม้จะไม่ไครวมมือกับพม่า³ แต่ญวนเอง ก็เริ่มขัดแย้งกับราชสำนักกรุงเทพฯ มากขึ้น ด้วยกรณีซึ่งความเป็นใหญ่ในเขมร⁴

ในหัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออก ก็มีความวุ่นวายหลายอย่างเกิดขึ้นเช่น อุบลราชธานี (ไชย) วิวาทกับพระบรมราชา เจ้าเมืองนครพนม ถึงขั้นพาสักรพรรตพวก บริวารเป็น

¹ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 3. (คุรุสภา 2505), หน้า 182 - 183.

² สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงราชทานภาพ, "ไทยรบพม่า." ประชุมพงศาวดาร เล่ม 7 ภาคที่ 6, (คุรุสภา, 2506), หน้า 141 - 145.

³ สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงราชทานภาพ, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2 เล่ม 2. (คุรุสภา, 2506), หน้า 174 - 185.

⁴ "จกหมายเหตุเกี่ยวกับเขมรและญวนในรัชกาลที่ 3" ประชุมพงศาวดาร เล่ม 41 ภาค 67. (คุรุสภา, 2512), หน้า 233 - 235.

คนจนกรรจถึง 860 คน อพยพลงไปยังพระบรมโพธิสมภารในระบอบสมเด็จพระพุทธ -
เลิศหล้ามหาชัย และได้รับอนุญาตให้ตั้งบ้านเรือนอยู่สมุทรปราการก็¹ หรือเกิด
ความวุ่นวาย กรณี "อ้ายสาเกียดโง้ง" ขึ้นในช่วงปี พ.ศ. 2362 แขนเมืองนครจำ-
ปาศักดิ์ จนเจ้าอนุวงศ์จากเวียงจันทน์ต้องลงมาช่วยปราบปราม และขอแต่งตั้งเจ้าราช
บุตร (โย) เป็นเจ้าเมืองจำปาศักดิ์ แทนเจ้าหนาน้อยก็² เหตุการณ์เหล่านี้ เป็น
แรงผลักดันให้ราชสำนักกรุงเทพฯ ให้ความสนใจมากขึ้น ๕

จากสภาพภายในราชสำนักกรุงเทพฯ ที่ขาดแคลนเงินทองอย่างมากประกอบ
กับญวนเริ่มมีท่าทีขัดแย้งและก้าวร้าวมากขึ้น แม้แต่ในหัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออกก็เริ่มมี
ความวุ่นวายนั้น จึงทำให้ราชสำนักกรุงเทพฯ ส่งข้าหลวงขึ้นไปสักเลกในหัวเมืองลาวฝ่าย
ตะวันออกและเริ่มเก็บส่วยอย่างรัดกุมยิ่งขึ้นตั้งแต่นั้นมา อย่างไรก็ตามในเอกสารพื้น
เวียงก็ไต่ระบุว่า พระยาพรหมภักดี (ทองอินทร์) ขกบัตรเมืองนครราชสีมา (ซึ่งต่อ
มาได้เป็นเจ้าพระยากำแหงสงครามเจ้าเมืองนครราชสีมา) เป็นผู้เสนอ

¹ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2
เล่ม 1, (กรุงเทพฯ, 2505), หน้า 15 พอดัง พ.ศ. 2371 ใต้อพยพจากปากน้ำสมุทร-
ปราการ ไปตั้งอยู่ที่เมืองพระรถ ตั้งเป็นเมืองพนัสนิคม อ่างอิงจากพระราชพงศาวดาร
กรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 3, หน้า 178 - 179

² เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2
เล่ม 1, หน้า 112 - 113

สมเด็จพระนครินทราบรมราชชนนี, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์
รัชกาลที่ 2 เล่ม 2, หน้า 65 - 66.

ให้มีการสักเลก¹ โดยให้เหตุผลว่า จะเป็นช่องทางให้สามารถควบคุมกำลังคนไม่ให้
เกิดจลาจลดังเช่นกรณีอ้ายสาเกียดโง้ง ซีน่าอีก เพียงแต่ขาดหลักฐานอื่นสนับสนุนเท่า
นั้น จึงทำให้ความน่าเชื่อถือลดน้อยลงไป ถึงกระนั้นเหตุผลดังกล่าวก็น่าสนใจไม่
น้อย

สำหรับหัวเมืองกาฬสินธุ์ ราชสำนักกรุงเทพฯ ได้ส่งข้าหลวงขึ้นมาสักเลกในปี
พ.ศ. 2367 ซึ่งนับว่าเป็นครั้งแรกและครั้งสำคัญที่มีผลต่อโครงสร้างทางการ -
เมือง การปกครอง ตลอดจนเศรษฐกิจและสังคมของหัวเมืองกาฬสินธุ์เป็นอย่างมาก
หลังจากนั้น ผู้คนก็อพยพโยกย้ายกันไปกลับมาอย่างสับสน ซึ่งเป็นผลมาจากวิกฤตการณ์
เจ้าอนุวงศ์ ประกอบกับทางราชสำนักกรุงเทพฯ มีนโยบายที่จะให้เลิก สามารถเลือกตั้ง
ถิ่นฐานหรือขอโอนสังกัดได้ตามใจชอบ จึงทำให้จำนวนเลขของแต่ละเมืองค่อนข้าง จะ
สับสนวนวาย ต่อมาเมื่อมีการกวาดต้อนผู้คนจากฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงเข้ามาตั้งถิ่นฐานทาง
ฝั่งขวาในช่วงปี พ.ศ. 2379 - 2387 นั้น โดยทั่วไปผู้คนเหล่านั้นจะต้องตั้งถิ่นฐาน
ในบริเวณหัวเมือง แถบลำแม่น้ำโขงทั้งนี้ปัจจัยหนึ่งก็คือ แม่ทัพนายกองที่ไปกวาดต้อนใน
ครั้งนั้นก็มักจะเป็นเจ้าเมืองที่อยู่ริมฝั่งแม่น้ำโขงเช่นเจ้าเมืองยโสธร - นครพนม ดังนั้น
จึงมีชุมชนมากมายตั้งอยู่ในบริเวณท้องที่ของหัวเมืองนครพนม, เมืองมุกดาหาร เมือง
อุบลราชธานี เมืองยโสธร เมืองสกลนคร เจ้าเมืองกรมการเมืองกาฬสินธุ์ก็มีส่วนร่วม
ในการยกกำลังไปกวาดต้อนผู้คนเช่นกัน จึงปรากฏว่ามีชาวเมืองท่าเกิด - เมืองคำมวน,

¹ หสธ. บัญชีสังเขปพงศาวดาร เล่มที่ 001.3/17 พงศาวดารเจ้าอนุเวียง
จันทน์

หสธ. เอกสารโบราณ เล่มที่ 441 ฐ 129 ฐ 5/4 พงศาวดารเวียงแ
พานเฮย

ทองหลด ศรีจักร, เพชรพื้นเมืองเวียงจันทน์, หน้า 281.

เมืองวัง มาตั้งอยู่ในท้องที่หัวเมืองกาฬสินธุ์ ซึ่งภายหลังได้ตั้งเป็นเมืองแขวงาคาน เมืองพาสอนยาง เมืองกุคคิมนารายณ์ และเมืองภูแล่นช้าง นับว่าหัวเมืองเหล่านี้ได้ อยู่ลึกเข้ามาในตอนกลางภูมิภาคนี้มากที่สุด ทางราชสำนักกรุงเทพฯ ได้ส่งข้าหลวงขึ้น มาสักเลกอีกครั้งหนึ่งในปี พ.ศ. 2380 ซึ่งนับเป็นครั้งที่ 2 สำหรับหัวเมืองกาฬสินธุ์ ปรากฏว่าได้เลกในหัวเมืองกาฬสินธุ์ ถึง 2291 คน¹

เมืองภูแล่นช้าง	462	คน
เมืองพาสอนยาง	506	คน
เมืองแขวงาคาน	159	คน
เมืองกุคคิมนารายณ์	541	คน ²

ในระยะต่อมา ราชสำนักกรุงเทพฯ ไม่ได้ส่งข้าหลวงขึ้นมาสักเลก หากแต่ เป็นการชำระเลกหรือการสำรวจบัญชีไพร่พลเท่านั้น คือในปี พ.ศ. 2388 ปรากฏว่า หัวเมืองกาฬสินธุ์ ได้จำนวนเพิ่มขึ้นอีก เป็น 2,401 คน ส่วนหัวเมืองขึ้นอีก 4 เมือง นั้น ปรากฏข้อความในเอกสารว่า "เจ้าเมืองท้าวเพี้ยว่าเลกคงอยู่ตามมาบัญชีชำระเงิน"³

การชำระเลกครั้งที่ 2 ในหัวเมืองกาฬสินธุ์และหัวเมืองขึ้น คือในปี พ.ศ.

¹ หสข. จดหมายเหตุ ร.4 จ.ศ. 1213 เลขที่ 123 สารตราถึงเจ้าเมืองกาฬสินธุ์ เรื่องทขยช่วยเร่ง และเงินแทนช่วย. (ในจำนวนนี้รวมทั้ง ท้าวเพี้ยด้วย)

² หสข. จดหมายเหตุ ร.3 จ.ศ. 1209 เลขที่ 159 บัญชีช่วยเร่ง.

³ หสข. จดหมายเหตุ ร. 4 จ.ศ. 1213 เลขที่ 123 สารตราถึงเจ้าเมืองกาฬสินธุ์ เรื่องทขยรับช่วยเร่งและเงินแทนช่วย.

2392 เจ้าพระยาบดินทรเดชา สมุหนายกได้ให้ "นายชำนาญ" นายเวรมหาดไทยจีน มาชำระเลิกหัวเมืองกาฬสินธุ์ เมืองสกลนคร และเมืองนครพนม ซึ่งปรากฏว่า หัวเมืองกาฬสินธุ์มีไพร่พลทั้งสิ้น 2,461 และได้มีการแยกประเภทของผู้คนทั้งหมดเป็นดังนี้

ชรา พิการ พระเฒ่า จำนวน	394	คน
ท้าวเพี้ย บุกรท้าวเพี้ย กรมการจำนวน	322	คน
ไพร่	1,127	คน
ทาส เหยด	576	คน

จป. หรือ จมป. (หรือพวกเรียนไสยศาสตร์ อาจารย์ทั้งหมดธรรม และ พวกเลี้ยบงปม) 42 คน หัวเมืองขึ้นอีก 4 เมืองก็เพิ่มขึ้นดังนี้.

เมืองท่าขอนยาง	เดิม	506	คน	เพิ่ม	640	คน
เมืองภูแล่นช้าง	เดิม	462	คน	เพิ่ม	523	คน
เมืองแขวงมาดาก	เดิม	159	คน	เพิ่ม	204	คน
เมืองกุคสิมเวรายณ์	เดิม	541	คน	เพิ่ม	559	คน ¹

และในปี พ.ศ. 2494 ไพร่พลจำนวน 336 คน ซึ่งติดตามไปอยู่เมืองสกลนคร นั้นได้รอกลับมาขึ้นกับเจ้าเมืองกาฬสินธุ์ตามเดิม ซึ่งทางราชสำนักกรุงเทพฯก็อนุมัติ และให้พวกส่วยของหัวเมืองกาฬสินธุ์ขึ้นอีก 22 หาบ 40 ชั่ง รวมกับเดิมปีละ 50 หาบ เบนปีละ 72 หาบ 40 ชั่ง นับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2494 เป็นต้นมา²

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹ หสข. จดหมายเหตุ ร. 3 จ.ศ. 1209 เลขที่ 159 บัญชีส่วยเร่ว

² หสข. จดหมายเหตุ ร. 4 จ.ศ. 1213 เลขที่ 123 สารตราถึงเจ้าเมืองกาฬสินธุ์ เรื่องทวงรับส่วยเร่วและเงินแทนเร่ว

จึงเป็นอันว่าในช่วงตั้งแต่ปี พ.ศ. 2367 - 2398 ได้มีข้าหลวงขึ้นมาสัก
 เลกในหัวเมืองกาฬสินธุ์ 2 ครั้ง และชำระเลกอีก 2 ครั้ง อย่างไรก็ตาม ในช่วงปี
 พ.ศ. 2398 ได้พบหลักฐานว่าเจ้าเมืองกาฬสินธุ์ได้ส่งเลก 12 คนลงไปสักที่กรุงเทพฯ¹
 ซึ่งเป็นสิ่งที่ไม่เคยมีปรากฏการณ์เช่นนี้มาก่อนจึงอาจจะเป็นไปได้ว่า ทางราชสำนักกรุง
 เทพ ได้มอบหมายให้หัวเมืองกาฬสินธุ์และหัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออกอื่น ๆ สำนว
 จำนวนเลก หากมีเพิ่มก็ให้นำลงไปสักที่กรุงเทพฯ เหมือนกับหัวเมืองชั้นในก็ได้เพราะจาก
 การศึกษาของ นันทิยา สว่างวุฒิชรรม พบว่าหัวเมืองชั้นในได้รับสิทธิให้แก่ละหัวเมือง
 ชำระเลกเอง แล้วส่งเลกที่จะสักไปสักที่กรุงเทพฯ²

การที่หัวเมืองกาฬสินธุ์ นำเลกลงไปสักที่กรุงเทพฯ ในครั้งนี้ได้ชี้ให้เห็นว่า ถึง
 แม้ทางราชสำนักกรุงเทพฯ จะประกาศให้มีการห้ามบัญชี เพื่อให้ทราบจำนวนคนขึ้นนอกเหนือ
 ไปจากที่ถูกสักข้อมือ (หรือเลก) ว่าทุกบ้าน ทุกเมืองมีทั้งหมดเท่าใด ดังที่มีประกาศ
 ให้ทำสำมะโนครัวขึ้นในปี พ.ศ. 2395 ก็ตาม³ แต่ประกาศดังกล่าวนี้ไม่ได้นำมาบัง
 คับใช้ในหัวเมืองกาฬสินธุ์ และหัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออก เลย ดังเหตุผลข้างต้น

¹ หสช. จกหมายเหตุ ร.4 จ.ศ. 1217 เลขที่ 227 บัญชีสักเลขหัว
 เมือง จ.ศ. 1217 - 1219

² นันทิยา สว่างวุฒิชรรม, "การควบคุมกำลังคนในสมัยรัตนโกสินทร์ก่อนการ
 จัดการเกณฑ์ทหาร (พ.ศ. 2325 - 2448)." หน้า 140.

³ หสช. จกหมายเหตุ ร.4 จ.ศ. 1214 เลขที่ 85 ประการเรื่องให้
 ทำสำมะโนครัว.

การเก็บส่วย

การะบุกพันทางเศรษฐกิจระหว่างหัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออกกับราชสำนักกรุงเทพฯ ก่อนการสักละก คังโคกลาวไว้โยมที่ 1 แล้วนั้นไม่อาจกล่าวได้อย่างแน่ชัดว่า เลยว่าหัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออก มีภาระที่จะต้องส่งส่วยในรูปของสิ่งของหรือเงินทอง ให้แก่ราชสำนักกรุงเทพฯหรือไม่ เพราะไม่ปรากฏว่า ราชสำนักกรุงเทพฯได้เคยกำหนดหลักเกณฑ์ในการเรียกเก็บส่วยแก่หัวเมืองเหล่านี้โดยใช้หลักเกณฑ์ใด และไม่พบหลักฐาน เลยว่าราชสำนักกรุงเทพฯได้รับ "ส่วย" เหล่านี้จากหัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออกแต่อย่างใด แต่ภายหลังการสักละกในปี พ.ศ. 2367 ได้ส่งผลให้มีการเปลี่ยนแปลงดำเนินการเก็บส่วยอย่างชัดเจน กล่าวคือ ราชสำนักกรุงเทพฯสามารถทราบจำนวนเลขของหัวเมืองต่าง ๆ ถึงแม้จะไม่ครบถ้วนนักแต่ก็เห็นว่า ใกล้เคียงความเป็นจริงมากที่สุด จึงได้ตั้งเกณฑ์สำหรับตัวเลขแต่ละคนไว้ เป็นอัตราและมีระยะเวลาที่แน่นอน ดังจะกล่าวต่อไป ความเปลี่ยนแปลงที่เห็นได้อย่างเด่นชัดก็คือ เลขจะต้องถูกเรียกเก็บส่วยตามเกณฑ์ที่วางไว้หรือในทางปฏิบัติอาจจะถูกเรียกเก็บเกินนั้น ก็แล้วแต่ แต่ละเมือง เจ้าเมือง กรมการเมือง จะต้องถือเป็นการที่จะต้องรวบรวมส่งให้ครบจำนวนที่ทางราชสำนักกรุงเทพฯกำหนดไว้ ถึงแม้เลขบางส่วนจะยังตามเก็บไม่ได้เจ้าเมืองกรมการเมืองจะต้องจ่ายแทนไปก่อน เช่นในปี พ.ศ. 2375 พระเทพวงษา เจ้าเมืองเขมรราช ต้องเสียเงินส่วยแทนเลข 9 คน ซึ่งตกค้างอยู่ที่เมืองจำปาศักดิ์¹ เป็นต้น หลักเกณฑ์การเรียกเก็บส่วยเช่นนี้ทำให้เจ้าเมืองกรมการเมืองจะต้องหาวิธีการต่าง ๆ เพื่อให้ได้มาซึ่งสิ่งของเงินทองสำหรับส่งให้ราชสำนักกรุงเทพฯตามเวลาและปริมาณที่กำหนด ซึ่งส่งผลให้ฐานะทางเศรษฐกิจของกลุ่มผู้นำท้องถิ่นที่เคยมั่งคั่งเริ่มถูกรุกรอนลงไป เจ้าเมืองท้าวเพี้ยกรมการเมืองจึงน่าจะมีทางออกอยู่สองทาง คือการเรียกเก็บจากไพร่พลเพิ่มขึ้นจากที่เคยเก็บวิธีนี้ จะทำให้ฐานะทางเศรษฐกิจของกลุ่มผู้นำท้องถิ่น ยังคงสภาพเช่นเดิมได้แต่ไพร่พลก็จะต้อง

1/1/10 9
9/4/10/10/10
9/4/10 1/1

๑ ๒ ๓ ๔ ๕ ๖ ๗ ๘ ๙ ๑๐ ๑๑ ๑๒ ๑๓ ๑๔ ๑๕ ๑๖ ๑๗ ๑๘ ๑๙ ๒๐ ๒๑ ๒๒ ๒๓ ๒๔ ๒๕ ๒๖ ๒๗ ๒๘ ๒๙ ๓๐ ๓๑ ๓๒ ๓๓ ๓๔ ๓๕ ๓๖ ๓๗ ๓๘ ๓๙ ๔๐ ๔๑ ๔๒ ๔๓ ๔๔ ๔๕ ๔๖ ๔๗ ๔๘ ๔๙ ๕๐ ๕๑ ๕๒ ๕๓ ๕๔ ๕๕ ๕๖ ๕๗ ๕๘ ๕๙ ๖๐ ๖๑ ๖๒ ๖๓ ๖๔ ๖๕ ๖๖ ๖๗ ๖๘ ๖๙ ๗๐ ๗๑ ๗๒ ๗๓ ๗๔ ๗๕ ๗๖ ๗๗ ๗๘ ๗๙ ๘๐ ๘๑ ๘๒ ๘๓ ๘๔ ๘๕ ๘๖ ๘๗ ๘๘ ๘๙ ๙๐ ๙๑ ๙๒ ๙๓ ๙๔ ๙๕ ๙๖ ๙๗ ๙๘ ๙๙ ๑๐๐

¹ สข. จกหมายเหตุ ร.3 จ.ศ. 1194 เลขที่ 45 ร่างสารตราเจ้าพระยาจักรีถึงพระยาเพชรราชาเมืองสระบุรี.

เค็ดร้อมมากขึ้น ก็หากจะยินยอมลดผลประโยชน์ของตนเองที่ เคยได้รับลงไป เพื่อไม่ให้เกิดความเค็ดร้อมแก่ไพร่พล สถานะทางเศรษฐกิจของกลุ่มผู้เ้าท้องถิ่นย่อมจะเปลี่ยนแปลงไปในทางเลวร้ายอย่างแน่นอน ดังนั้นจึงมักจะปรากฏอยู่เสมอว่า เจ้าเมืองกรมการเมืองใดก็เรียกเก็บส่วยจากไพร่ในอัตราที่แตกต่างกันไปแต่ละเมืองตามความจำเป็นหรือการตัดสินใจของเจ้าเมือง หรือกรมการเมืองที่ทำหน้าที่เรียกเก็บส่วนนั้น ๆ ดังจะกล่าวต่อไป

เมื่อมีการเรียกเก็บส่วยอย่างเป็นระบบขึ้นมา ได้ส่งผลให้วิถีชีวิตของผู้คนเปลี่ยนแปลงไป กล่าวคือนอกเหนือจากการประกอบอาชีพตามปรกติแล้ว หมู่บ้านที่ถูกเกณฑ์ทองคำ เขมหัวเมืองหนองคาย เมืองขมคและเมืองภูเขียว เป็นต้น พอถึงเดือน 6 (ราวเดือนพฤษภาคม) ก็จะถูกเกณฑ์ไปร่อนทอง เพราะเป็นช่วงที่น้ำในแม่น้ำลำคลองไม่มากไม่น้อยเกินไป ส่วนเมืองที่ถูกเกณฑ์ผลเร็ว เช่น เมืองขอนแก่น เมืองร้อยเอ็ด และเมืองกาฬสินธุ์ เป็นต้น พอถึงช่วงเดือน 8 - 11 (ราวเดือนกรกฎาคม - ตุลาคม) ก็จะต้องถูกเกณฑ์ออกหาเก็บผลเร็ว เพราะเป็นช่วงที่ผลเร็วแก่และสุกพอดี หากบางปีร่อนทองไม่ได้ครบตามเกณฑ์ คือ 8 คน ต่อทองหนัก 1 ตำลึง หรือเฉลี่ยคนละ 2 สลึงหนัก¹ ซึ่งอาจจะเนื่องจากน้ำในแม่น้ำลำคลองมากหรือน้อยเกินไป และหากสภาวะทางธรรมชาติไม่เอื้ออำนวยจนไม่สามารถหาผลเร็วได้ครบตามเกณฑ์ที่กำหนดคือ ในช่วง พ.ศ. 2373 - 2392 กำหนดไว้ว่า ชายฉกรรจ์หรือเลิก 5 คน ต่อผลเร็วหนัก 1

¹ นสช. จกหมายเหตุ ร.3 จ.ศ. 1192 เลขที่ 10 บัญชีเรื่องทองคำ และเกณฑ์ร่อน

หาม ๆ หลิ่งคิดเป็นเงิน 5 ตำลึง¹ ก็สามารถส่งเงินแทนได้ เฉลี่ยคนละ 1 ตำลึง
 แ่ข้างเมืองเช่น เมืองคำทองน้อย เมืองคำทองใหญ่ เมืองจำปาศักดิ์ ในปี พ.ศ.
 2370 ได้ถูกกำหนดให้เสียส่วยเป็นเงินคนละ 7 บาทต่อปี แต่พอถึงปี พ.ศ. 2371
 ก็ได้ลดลงมาเป็น คนละ 4 บาทต่อปีเท่ากันทุกเมือง² ถึงกระนั้นก็ยังเป็นภาระ ที่
 หนักไม่น้อยสำหรับเลกหรือชายฉกรรจ์ในหัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออก เพราะเงิน 4
 บาท มีราคาพอ ๆ กับควายตัวเมีย 1 ตัว ในช่วง พ.ศ. 2401 ซึ่งเป็นช่วงที่ควายมี
 ราคาสูงขึ้น³ แต่ในช่วงก่อน พ.ศ. 2357 ซึ่งทางราชสำนักกรุงเทพฯไม่ต้องการ
 ควาย ราคาควายคงต่ำกว่านี้แน่ ๆ บางที เงิน 4 บาทก็อาจซื้อควายตัวผู้ได้ถึง 1
 ตัวก็อาจเป็นไปได้

พัฒนาการของการเก็บส่วยในหัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออกเริ่มเห็นอย่างชัดเจน
 ในราว พ.ศ. 2370 ในขณะที่หัวเมืองฝ่ายเหนือ ได้จัดแบ่งจำนวนกองส่วยและ ชนิด
 ของส่วยของแต่ละเมืองไว้แล้ว เช่น เมืองเชียงฝัก มี 10 กอง ส่วยส่วยหนึ่ง เมือง
 พิไชยมี 3 กอง ส่วยส่วยหนึ่ง เมืองนครสวรรค์ มี 4 กอง ส่วยส่วยหนึ่งประสิด เมืองสุ -
 ไชยดี มี 9 กอง ส่วยส่วยหนึ่ง เป็นต้น เพิ่งเริ่มปรากฏว่าหัวเมืองอุบลราชธานีกับเมือง
 เกษอุดม ได้จัดออกเป็นเมืองละ 1 กอง กำหนดให้เสียส่วยคนละ 4 บาท ส่วนเมือง

¹ หสข. จกหมายเหตุ ร.3 จ.ศ. 1192 เลขที่ 17 ฎีกาขุนอุบลโกษา. กับ
 ส่วยเราหัวเมืองต่าง ๆ

² หสข. จกหมายเหตุ ร.3 จ.ศ. 1213 เลขที่ 123 ร่างสารตราถึงเจ้า
 เมืองกาสิญธุ์เรื่องตบรับส่วยเราและเงินแทนผลเรา.

³ หสข. จกหมายเหตุ ร.3 จ.ศ. 1192 เลขที่ 14 มีผู้ส่งทองเงินและสิ่ง
 ของส่วยเมืองลาวตะวันออก

³ เรื่องเดียวกัน.

หนองคาย เมืองขมด เมืองโพนพิสัย เมืองปากเหือง (เวียงจันทน์) เมืองภูเขียว.
เมืองภูเวียง, และเมืองอัตปือ ถูกกำหนดให้ส่งส่วยทองคำในอัตรา 8 คนทองคำหนัก
1 ตำลึง หรือคนละ 2 สลึงหนัก และเมืองหนึ่ง ๆ มีเพียงกองเดียว¹ ทางคานหัวเมือง
ลาวฝ่ายตะวันออกแถบทางฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง เช่นเมืองจำปาศักดิ์ เมืองคำทองน้อย -
เมืองขงเจียม เมืองคำทองใหญ่ เมืองคง เมืองสะพาด ในปี พ.ศ. 2370 ถูกกำหนด
ให้ส่งเบี้ยเงินคนละ 7 บาท แต่พอถึง พ.ศ. 2371 ก็ลดลงมาเป็น 4 บาท เท่ากับหัว
เมืองอื่น ๆ เช่น เมืองสาละวัน เมืองแสนปาง เมืองศรีทันตร เป็นกัน² และเพื่อให้
มองเห็นชัดเจนนยิ่งขึ้น จึงขอให้พิจารณาการวางรายการส่งส่วยเงิน (ตารางที่ 1) และ
บัญชีทองคำ ของหัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออก (ตารางที่ 2) ต่อไป

ศูนย์วิทยทรัพยากร

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹ หสข. จกหมายเหตุ ร.3 จ.ศ. 1189 เลขที่ 8 บัญชีกองส่วย

² หสข. จกหมายเหตุ ร.3 จ.ศ. 1192 เลขที่ 14 บัญชีส่งทองเงินและส่ง
ทองส่วยหัวเมืองลาวตะวันออก

ตารางที่ 1

บัญชีเงินส่วยหัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออก พ.ศ. 2370 และ พ.ศ. 2371

เมือง	จำนวนเลขท่าส่วย		อัตราเงินต่อคน		จำนวนส่วยทั้งหมด (บาท)	
	2370	2371	2370	2371	2370	2371
จำปาศักดิ์	2,726	3,060	7	4	19,082	12,240
คำทองใหญ่	594	611	7	4	4,158	2,444
คำทองน้อย	112	112	7	4	784	448
ขงเจียม	164	164	7	4	1,148	656
กง	108	118	7	4	756	472
สะพาด	156	156	7	4	1,092	624
ศรีทันกร	1,000	1,037	4	4	4,000	4,148
สาละวัน	682	687	4	4	2,728	2,748
เข็มบงแกง	80	80	4	4	320	320
แสนปาง	412	412	4	4	1,648	1,648
สะเม็ยะ	116	116	4	4	464	464

ที่มา : บสร. จกหมายเหตุ ร.3 จ.ศ. 1192 เลขที่ 14 บัญชีส่งทองเงิน และสิ่งของ
ส่วยเมืองลาวตะวันออก

หมายเหตุ 1. เมืองนครจำปาศักดิ์ เป็นเมืองเก่าที่ไ้รับการยกเลิก ในปี พ.ศ.

2370 ถึง 606 คน จึงเสียส่วยเพียง 2726 คน ทั้ง ๆ ที่มีเลข ทั้ง
หมด 3332 คน

2. ในของอัตราเงินต่อคน และของจำนวนส่วยทั้งหมด ในเอกสารระบุเป็น

อัตราแบบเก่า เช่น จำปาศักดิ์ คนละ $\frac{1}{3}$ จำนวนส่วยทั้งหมด

$10\frac{238}{2}$ แต่เพื่อความเข้าใจง่าย จึงได้คิดเป็นเขาอย่างปัจจุบัน.

ซึ่ง
ค่าสิ่ง | บาท
เฟื้อง | สิบ
โท

ตารางที่ 2

บัญชีทองคำช่วยหัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออก

พ.ศ. 2373

เมือง	จำนวนเลขช่วย	อัตราทองคำต่อคน ทองปี	จำนวนช่วยทองคำทองปี
อัครเมือง	1,260		ทองคำ 8 ชั่ง งามข้าง- 6 หาบ
นครราชสีมา (บางส่วน)	1,264		ทองคำ 7 ชั่ง 18 ตำลึง
ชัยภูมิ	600		ทองคำ 3 ชั่ง 15 ตำลึง
สีมม	176	8 คนต่อทองคำหนัก 1	ทองคำ 1 ชั่ง 2 ตำลึง
ภูเขียว	314	ตำลึง	ทองคำ 1 ชั่ง 19 ตำลึง
ชลบท	320		ทองคำ 2 ชั่ง
หนองคาย	400		ทองคำ 2 ชั่ง 10 ตำลึง
หนองหาร	500		ทองคำ 1 ชั่ง 11 ตำลึง 1 บาท และเงิน 25 ชั่ง
ภูเวียง	106		ทองคำ 13 ชั่ง 1 บาท
บุกรบม	400		ทองคำ 2 ชั่ง 10 ตำลึง
ทาดูเท	150		ทองคำ 18 ตำลึง 3 - บาท
ไชยบุรี	100		ทองคำ 12 ตำลึง 2 - บาท
พรรณา	40		ทองคำ 5 ตำลึง

ที่มา : ทศร. จกหมายเหตุ ร.3 จ.ศ. 1192 เลขที่ 10 บัญชีเรื่องทองคำช่วยและ -
เกณฑ์รอน.

หมายเหตุ ปี พ.ศ. 2373 นี้. เมืองนครพนมรอนทองไม่ได้ ขอส่งเป็นเร็วแทน 150
หาบ เมืองไชยบุรี ขอส่งเป็นเร็วแทน ปีละ 60 หาบ.

จากตารางที่ 1 จะเห็นว่ารายการส่งส่วยของหัวเมืองต่าง ๆ ในปี พ.ศ. 2370 นั้น ยังมีความแตกต่างกัน ทั้งในค่านอัตราส่งส่วยและการกำหนดจำนวน กล่าวคือ เมืองจำปาศักดิ์ ได้รับการยกเลิกส่วนหนึ่งไว้ แต่เมืองอื่น ๆ ไม่มีเลยก็ จึงต้องส่งส่วยทุกคน บางหัวเมืองได้กำหนดอัตราส่งส่วย ซึ่งคิดเป็นเงิน สมละ 1 ตำลึง 3 บาท (7 บาท) แต่บางหัวเมือง เพียงสมละ 1 ตำลึง (4 บาท) เท่านั้น อัตรานี้ ใช้เพียงไม่กี่ปี สหจนถึงปี พ.ศ. 2371 ทางราชสำนักกรุงเทพฯ ได้กำหนดให้เป็นอัตราเดียวกัน คือ สมละ 1 ตำลึง ซึ่งทำให้บางหัวเมืองที่เคยถูกกำหนดให้ส่งในอัตรา 1 ตำลึง 3 บาท ได้มีโอกาสลดลงเหลือเพียงสมละ 1 ตำลึง จึงส่งผลให้ผลรวมของส่วยแต่ละหัวเมืองลดลงเกือบเท่าตัวยกเว้นเมืองจำปาศักดิ์ เพราะจำนวนเลขยก ได้ถูกยกเลิกไป และให้ส่งส่วยทั้งหมด

ในปี พ.ศ. 2372 ทางราชสำนักกรุงเทพฯ ได้กำหนดให้เมืองอุบลราชธานี กับเมืองเขมราฐ ส่งส่วยในอัตราเดียวกับหัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออกอื่น ๆ ดังกล่าวแล้วคือ เลขละ 4 บาท¹ และในปี พ.ศ. 2373 หัวเมืองในตอนกลางของที่ราชสูงโคราช เริ่มถูกกำหนดให้ส่งส่วยเงินทองคำหลายหัวเมือง เช่น ชัยภูมิ, ภูเขียว, และพระยา เป็นต้น โดยกำหนดอัตราเลข 8 คน ต่อทองคำหนัก 1 ตำลึง หรือเฉลี่ยคนละ 2 ตำลึงหนัก (ดูตารางที่ 2) ส่วนหัวเมืองขอนแก่น กาฬสินธุ์ ร้อยเอ็ด เมืองยโสธร และเมืองหนองหาน้อย ก็เริ่มปรากฏหลักฐานว่าถูกกำหนดให้ส่งส่วยแก่ราชสำนักกรุงเทพฯ ในอัตราคนละ 1 ตำลึง หรือ 5 คนต่อผลเร็วหนัก 1 หาบ² ดังนั้นจึงปรากฏว่า อย่างน้อยในปี พ.ศ.

¹ หสข. จดหมายเหตุ ร.3 จ.ศ. 1192 เลขที่ 14 บัญชีส่งทองเงินและสิ่งของส่วยเมืองลาวตะวันออก

² หสข. จดหมายเหตุ ร.3 จ.ศ. 1192 เลขที่ 17 บัญชีการชุนอุ้มโภหารับส่วยเร็วหัวเมืองต่าง ๆ

2373 หัวเมืองต่างๆ ได้ถูกกำหนดจำนวน ช่วยไว้แล้วตามจำนวนแรกของแต่ละหัวเมือง
ดังนี้

เมืองคำม่วน ปีละ 80 ทหา เมืองเลย ปีละ 10 ทหา
เมืองแก่นท้าว ปีละ 25 ทหา เมืองพิบูลย์สงคราม ปีละ 30 ทหา
เมืองขอนแก่น ปีละ 20 ทหา ส่วนเมืองมุกดาหาร เมืองกาฬสินธุ์ เมือง
เขมราฐ เมืองศรีสะเกษ เมืองยโสธร เมืองรัตนบุรี ส่งผลเร็ว ปีละ 50 ทหา¹ และ
นอกจากนี้ ทางราชการสำนักกรุงเทพ ยังได้กำหนดให้บางเมือง แยกเลขจำนวนหนึ่งออกมาทำ
ช่วยข้าราช ซึ่งเรียกว่า "เลขข้าราช" หากจะส่งเป็นเงินแทนก็ได้ ในอัตราคนละ 1 ตำ
ลึง 2 บาท (6 บาท) เช่น

เมืองสุวรรณภูมิ	กำหนดให้เลขข้าราช	44 คน	คิดเป็นเงิน	3	ซึ่ง	6	ตำลึง
เมืองอุบลราชธานี	กำหนดให้เลขข้าราช	10 คน	คิดเป็นเงิน			15	ตำลึง
เมืองร้อยเอ็ด	กำหนดให้เลขข้าราช	12 คน	คิดเป็นเงิน			16	ตำลึง
เมืองขมด	กำหนดให้เลขข้าราช	23 คน	คิดเป็นเงิน	1	ซึ่ง	14	ตำลึง 2 บาท
เมืองยโสธร	กำหนดให้เลขข้าราช	126 คน	คิดเป็นเงิน	9	ซึ่ง	9	ตำลึง ²

เลขช่วยข้าราชนี้ ปรกติจะส่งข้าราชปีละ 6 คนต่อคน หากส่งเงินแทนก็คิดใน

1
หสข. หมายเหตุ ร.3 จ.ศ. 1193 เลขที่ 21 ในหมอกหลวงอักษร -
สุนทร เรื่องส่งช่วยเร็ว เงิน ทอง เมืองลาวตะวันออก

2
หสข. หมายเหตุ ร.3 จ.ศ. 1192 เลขที่ 15 บัญชีของกำนันเลข
ข้าราชอุบลเวียงจันทร์

ผลเร่ว

ผลเร่ว ภาษาจีนเรียกว่า ชุง ชา บิ่ง (Chun Sha Ren)
 ภาษาถิ่นอีสาน เรียกว่า พากแพง
 ส่วนที่ใช้เป็นยา เมล็ด
 สรรพคุณ ทำให้เลือดลมเดินสะดวก ช่วยเจริญอาหาร
 ช่วยย่อยอาหาร แก้อาเจียน แก้ท้อง
 ผูกสมมติยา รสเฝื่อน กลิ่นหอม
 รายละเอียด ได้จากงานนิพนธ์การยาจีน 2526
 ณ สวนสัตว์พร กรุงเทพฯ
 แหล่งที่ได้มา บ้านแก ต.วังยาง อ.เขลางไผ่ จ.กาฬสินธุ์
 ผู้เก็บ - ภาส สมชาย นิลอาวี
 วันที่ เก็บ ปีที่เก็บ 20 กันยายน 2527

อัตรา เป็นละ 1 บาท¹ และเลขส่วยผู้ชายนี้ได้มีการเปลี่ยนแปลงเป็นอัตราคือ พอถึงปี พ.ศ. 2362 ทางราชสำนักกรุงเทพได้ลดอัตราเงินส่วยลงเป็นคนละ 4 บาท เท่ากับเลขส่วยทั่วไป หากจะส่งผู้ชายก็ส่งเพียง 4 ชิ้น และต่อมาก็มีแนวโน้มว่าจะลดจำนวนเลขผู้ชายโดยเปลี่ยนมาเป็นเลขคงเมือง เช่นเลขส่วยคงเมืองชุมพรราชธานี มี 2,000 เปลี่ยนจากเลขผู้ชาย ซึ่งมีอยู่ 10 คน ให้เป็นเลขคงเมือง ดังนั้นเมืองชุมพรราชธานีจึงมีเลขคงเมืองทั้งหมด 2,010 คน และต้องเสียส่วย 100 ซึ่ง 10 ทำอั้งทอปีเป็นต้น²

อย่างไรก็ตาม การเรียกเก็บส่วยในหัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออกในช่วงแรกนี้ หากใครขยันและได้ผลเพิ่มเม็ดเพิ่มหน่วยไม่ จากหลักฐานการส่งส่วยได้ชี้ให้เห็นถึงอุปสรรคที่สำคัญ 2 ประการคือ การที่ราชสำนักกรุงเทพกำหนดอัตราการส่งส่วยไว้สูงเกินไปสำหรับสภาพบ้านเมืองทางหัวเมืองลาวตะวันออกและความสับสนในการควบคุมกำลังคนของหัวเมืองต่าง ๆ กล่าวคือ

ในปี พ.ศ. 2370 ราชสำนักกรุงเทพ ได้กำหนดให้บางหัวเมือง เช่นจำปา - ตักศิ คำทองน้อย ชงเจียม ฯลฯ ส่งส่วยในอัตรา 7 บาทต่อเลขทอปี ทั้ง ๆ ที่บางเมือง เช่นเว้พิศนคร สาละวัน แสขปาง ฯลฯ ส่งในอัตรา 4 บาท และต่อมาในปี พ.ศ. 2371 ราชสำนักกรุงเทพคงตระหนักถึงความไม่เท่าเทียมกันจึงได้เปลี่ยนเป็นอัตรา 4 บาทเหมือนกันทั้งหมด (ดูตารางที่ 1) ถึงกระนั้นก็ยังปรากฏว่า ในปี พ.ศ. 2372 ในขณะที่มีเพียง

¹ หสข. หมายเหตุเทศ ร.3 จ.ศ. 1194 เลขที่ 41 จกหมายเหตุหลวงจักรสุนทรเสมียรตรา มหาดไทย ทอมรับเงินส่วยต่าง ๆ ผู้ชายจำนวนนี้เกาะกรีนีสก

² หสข. หมายเหตุเทศ ร.3 จ.ศ. 1192 เลขที่ 15 บัญชีของกำนัลเลขผู้ชายอญเวียงจันทน์

14 เมือง ที่ส่งช่วย ไค้แก่ เมืองจำปาศักดิ์ เมืองคำทองน้อย เมืองคำทองใหญ่ เมือง
 กง เมืองสะพาด เมืองสะเม็ยะ เมืองศรีพันคร เมืองสาละวัน เมืองเชียงแตง เมือง
 แสปาง เมืองอุบลราชธานี เมืองเขมราฐ เมืองยโสธร และเมืองอัตตะปือ มีเลขทั้งสิ้น
 8,756 คน ค้างส่งเงินถึง 437 ชั่ง 16 ตำลึง [35,024 บาท] แต่หัวเมืองต่างๆ
 รวมรวมไค้เพียง 248 ชั่ง 7 ตำลึง 1 สลึง [19,868.25 บาท] หมายความว่าต้อง-
 ค้างส่งถึง 189 ชั่ง 8 ตำลึง 3 บาท 3 สลึง [15,155.75 บาท]¹ เงินค่างจำนวน
 นี้ จะต้องถูกหักส่งไ้รวมกับงวดต่อไปอีกด้วย อีกประการหนึ่งคือการที่เจ้าเมืองไม่สามารถ
 ควบคุมเลขทุกคนภายในเมืองของตนไค้ กล่าวคือจะมีเลขจำนวนหนึ่งที่โยกย้ายไปอยู่ต่าง
 เมือง ทั้งยังไค้ไค้หักโอนบัญชีกัน ท้าว:พิทยกรมการของเมืองคนสังกัดตามไปเรียกเก็บส่วยก็
 มักจะถูกกักกันหรือปกปิดจากเจ้าเมืองกรมการเมืองที่เลิกไปอาศัยอยู่ไค้ ซึ่งเหตุการณ์เช่นนี้
 เกิดขึ้นในหลายเมือง² นอกจากนั้น การส่งกรมการเมืองไปเรียกเก็บส่วยตามหมู่บ้านที่ห่าง
 จากเมือง ก็มักจะมีปัญหาว่า "เขตแดน" ซึ่งไม่ชัดเจนและไม่สามารถระบุว่าเป็นพื้นที่
 ของหัวเมืองไค้ กว้างเพทุนี้ทำให้หลายเมืองมีแนวโน้มที่จะเลือกเอาบ้านเมืองที่สามารถเรียก
 เก็บส่วยไค้ได้ง่ายมาเป็นของตน กรณีพิพาทระหว่างเมืองก็เกิดตามขึ้นมามีอีก เพราะต่างก็เก็ย
 กันไม่ยอมไปเก็บจากบ้านเมืองที่เก็บยาก แต่อยากเก็บจากที่สามารถเก็บไค้ได้ง่าย ๆ ดังใน
 สารตราเจ้าพระยาจักรี ที่ระบุไว้ว่า "บ้านไค้เก็บส่วยง่าย ต่างก็แก่งแย่งกัน"³

ศูนย์วิทยทรัพยากร

¹ หสข. หมายเหตุ ร.3 จ.ศ. 1192 เลขที่ 14 บัญชีส่งทอง เงิน
 และสิ่งของส่วย เมืองลาวตะวันออก

² หสข. หมายเหตุ ร.3 จ.ศ. 1193 เลขที่ 17 ใบบอกหลวงราชเสนา.
 หลวงอัครสุเทพ เรื่องนำเงินส่วยตัวเลขลงมาส่งกรุงเทพ.

³ หสข. หมายเหตุ ร.3 จ.ศ. 1200 เลขที่ 84 ร่างสารตราเจ้าพระยา
 จักรีถึงเจ้าเมืองอัตตะปือ.

นอกจากปัญหาข้างกล่าวแล้ว สภานิติศาสตร์ก็มีความสำคัญต่อปัญหานี้เป็นอย่างมาก เพราะปรากฏว่า บางปีคนในอากาศไม่เชื่อต่อการติดลูกของมดเร็ว บางปีสภาพของน้ำในแม่น้ำลำคลองก็ไม่เชื่อต่อการร่อนทองคำ และเป็นที่ยืนยันว่า ทรัพย์สินเหล่านี้คงร่อนหรือลงไปทุกที ๆ

ส่วนทางค่านกลไกในการเก็บส่วยนั้น เจ้าเมืองกรมการ ซึ่งมีหน้าที่เกี่ยวกับการเรียกเก็บส่วยก็มีบทบาท และสามารถส่งผลต่อการค้างส่วยเช่นกัน ถึงแม้ในช่วงแรกนี้จะไม่ให้หลักฐานยืนยันว่า เจ้าเมืองกรมการนำส่วยที่เรียกเก็บได้เอาไปไขประโยชน์ส่วนตัว แต่ในช่วงเวลาต่อมากลับปรากฏหลักฐานลักษณะนี้แทบทุกหัวเมือง ดังจะกล่าวต่อไป และการที่เจ้าเมืองกรมการ เมืองทำให้ส่วยขาดค้างอยู่เป็นประจำเช่นนี้ อาจจะเป็นกุศโลบาย อย่างหนึ่งอันเป็นเหตุผลของการตรองให้ลดอัตราและจำนวนส่วยลงไปอีกก็ได้

สำหรับหัวเมืองกาฬสินธุ์ ได้ปรากฏหลักฐานว่าถูกกำหนดให้ส่งส่วยให้แก่ราชสำนักกรุงเทพ ในรูปของเงินหรือมดเร็วก็ได้ ในอัตราเลอะ 1 ตำลึง (4 บาท) หรือ 5 คน ต่อมดเร็วทัก 1 หาม¹ (คนละประมาณ 12 กิโลกรัม) นับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2373 เป็นต้นมา ซึ่งปรากฏว่าหัวเมืองกาฬสินธุ์ ต้องส่งส่วยมดเร็ว ปีละ 50 หาม² หรือจะส่งเงินแทนปีละ 250 ตำลึง (1,000 บาท) จากหลักฐานการส่งส่วยในปี พ.ศ. 2373 ดังกล่าวทำให้ทราบว่า หัวเมืองกาฬสินธุ์มีเลขที่จะต้องเสียส่วยหลังจากหักไว้ใช้ในราชการ

¹ หสข. หมายเหตุ ร.3 จ.ศ. 1192 เลขที่ 17 ที่กาฬสินธุ์ โทษา.
เรื่องรับส่วยเร็วหัวเมืองต่าง ๆ

² หสข. หมายเหตุ ร.3 จ.ศ. 1193 เลขที่ 21 ในบอกลหวงอักษรสุนทร
เรื่องส่งส่วยมดเร็วเงินทอง หัวเมืองลาวตะพานออก

เมืองจำนวนหนึ่งแล้วเพียง 250 คน ซึ่งเป็นจำนวนที่เท่ากับแก้หัวเมืองอื่น ๆ หลายเมือง เช่น เมืองรัตนบุรี เมืองบึงคณาหาร เมืองเขมราฐ เมืองยโสธร และเมืองศรีสะเกษ¹ ส่วนจำนวนทั้งหมดของประชาชนนั้นไม่มีเอกสารยืนยัน ทั้งนี้คงเนื่องจาก ในช่วงนี้มุ่งสำรวจเฉพาะชายฉกรรจ์ หรือ เล็ก เพื่อควบคุมกำลังคนและเรียกเก็บส่วยจากชายฉกรรจ์เท่านั้น ไม่ได้สำรวจจำนวนหญิงและเด็ก

การะบุดังกล่าวทางเศรษฐกิจของหัวเมืองกาสินธุ์ที่มีต่อราชสำนักกรุงเทพฯ ในช่วงแรก ๆ ของการส่งส่วยภายหลังการสละเลกแล้วนี้ นอกจากส่งผลเร็วมีละ 50 หาบ (ประมาณ 3,000 กิโลกรัม) แล้ว ยังจะต้องมี "ของถวาย" แก่ราชสำนักกรุงเทพฯ เป็นครั้งคราวอีกด้วย ซึ่งมีหลักฐานว่าในปี พ.ศ. 2375 หัวเมืองกาสินธุ์ได้ส่งผลเร็วส่วย 50 หาบ และของถวายอันมี งาม้าง 7 กิ่ง หนัก 41 ชั่ง กับผลเร็วถวายอีก 2 หาบ²

ในช่วงทศวรรษที่ 2360 ได้มีการกวาดต้อนผู้คนจากฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงเข้ามาตั้งถิ่นฐานทางฝั่งขวาแม่น้ำโขง เป็นจำนวนมาก ดังจะกล่าวในตอนต่อไป ทางราชสำนักกรุงเทพฯ โดยยกฐานะชุมชนที่ตั้งขึ้นใหม่เหล่านั้นให้เป็น "เมือง" และให้ขึ้นกับหัวเมืองใหญ่ในละแวกนั้นในจำนวนนี้มีหัวเมืองที่ตั้งขึ้นใหม่ขึ้นกับหัวเมืองกาสินธุ์ถึง 4 เมือง คือ เมืองท่าขอมเขียง เมืองเขมรคาน เมืองกุดคิมนารายณ์ และเมืองภูแลนช้าง พร้อมกับนั้นทางราชสำนักกรุงเทพฯ ก็ได้กำหนดเรียกเลก "ส่วนหนึ่ง" ไว้สำหรับใช้ในราชการของ

¹ หสช. หมายเหตุ ร.3 จ.ศ. 1193 เลขที่ 21 ใบบอกหลวงจักรสุนทร เรื่องส่งส่วยผลเร็วเงิน ทอง หัวเมืองลาวตะวันตก

² หสช. หมายเหตุ ร.3 จ.ศ. 1194 เลขที่ 44 ใบบอกเมืองกาสิน

แต่ละหัวเมือง กำหนดให้ส่งส่วยในอัตรา 5 คน ต่อผลไร่หนัก 1 หาบ เช่นเดิม ซึ่งปรากฏว่านอกจากหัวเมืองกาฬสินธุ์ต้องส่งผลไร่ส่วยในจำนวน 50 หาบต่อปี เริ่มส่งใน พ.ศ. 2373 แล้ว หัวเมืองอื่นก็ส่งส่วยดังนี้ เมืองท่าขอนยาง 40 หาบ เมืองเขมมาคาน 16 หาบ เมืองกุศลนิมหาราญ 30 หาบ 3 เมืองนี้เริ่มส่งในปี พ.ศ. 2388 ส่วนเมืองภูแล่นช้าง 25 หาบ เริ่มส่งในปี พ.ศ. 2389¹ นอกจากภาระดังกล่าวแล้ว ยังเคยปรากฏว่า หัวเมืองที่เพิ่งขึ้นใหม่เหล่านี้ยังจะต้องส่ง "ของถวาย" ให้แก่ราชสำนักกรุงเทพฯ อีกด้วย เช่นในปี พ.ศ. 2387 นั้น เมืองท่าขอนยาง ได้ส่งทองคำหนัก 1 ตำลึง นอรมาน 2 ยอด งาช้าง 5 กิ่ง ศรีผึ้งหนัก 12 ชั่ง เมืองเขมมาคานส่งงาช้าง 2 กิ่ง ศรีผึ้งหนัก 30 ชั่ง เมืองกุศลนิมหาราญส่งงาช้าง 2 กิ่ง เป็นของถวายราชสำนักกรุงเทพฯ²

เมื่อหัวเมืองกาฬสินธุ์ มีเมืองขึ้นถึง 4 เมือง เช่นนี้ก็เพิ่มความซับซ้อน ในกระบวนการเก็บส่วยขึ้นอีก กล่าวคือ บรรดาหัวเมืองขึ้น เมื่อรวบรวมส่วยได้มากน้อยเพียงใดแล้วก็จะส่งไปถึงเมืองใหญ่ที่ตนขึ้นอยู่ เพื่อขอใบบอกหรือหนังสือกำกับรายการส่งส่วยทุกครั้งว่าได้สิ่งของใ้ใปร่าง เป็นราคาเท่าใด หรือเทียบกับผลไร่หนักเท่าใด ในจำนวนที่ส่งลงมาครั้งนี้ หักใช้ต่าง จำนวนมี ใด เท่าใด หรือส่งไปใ้ใปร่าง กรมหรือไม่ ตัวอย่างข้อความบางตอนในใบบอกส่งผลไร่ส่วยเมืองกาฬสินธุ์ ซึ่งเขียนเป็นอักษรไทยน้อย มีข้อความตอนหนึ่งว่า

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹ หสข. หมายเหตุหมายเหตุ ร.3 จ.ศ. 1209 เลขที่ 159 บัญชีส่วยไร่

² หสข. หมายเหตุหมายเหตุ ร.3 จ.ศ. 1206 เลขที่ 208 บัญชีจำนวนครัวเมืองเวียงจันทน์และเมืองวัง.

ข้าพหุขีเจ้า พรอมกรรจัตไทย ผลแล้ว เมืองกาลสิน จ้านวรปืมเมีย อักศก
สิบหาหาม สิบหาซัง จ้านวรปืมแมนเทศก หาสิบหาหาม เขากกรรหสิบหาหาม สิบ
หาซังกรมตามจ้านวรแล้ว ...¹

เหตุที่ทางหัวเมืองจะต้องขอกราบละเอียดว่า ส่วนที่ส่งมาจะต้องหักค่าใช้จ่าย
รายการต่าง จำนวนปีค่าง หรือส่งปีนครบหรือไม่ ค่างอยู่เท่าใดนั้น เพราะทางราช-
สำนักกรุงเทพฯต้องการให้หัวเมืองรับทราบสถานะการส่งส่วยของหัวเมืองตนอย่างหนึ่งและ
เพื่อตรวจสอบบัญชีกับทางราชสำนักกรุงเทพฯ ซึ่งในแง่ที่สองนี้ เกี่ยวกันไปถึง การส่ง
ส่วยของหัวเมืองขึ้นด้วย เพราะหากว่าส่งเองโดยตรงลงไปยังราชสำนักกรุงเทพฯจะเกิด
ความยุ่งยากกว่าในการหักลบบัญชีส่วย และจะไม่สอดคล้องกันกับหัวเมืองใหญ่ ซึ่ง
ปรากฏในภายหลัง ว่าทางราชสำนักกรุงเทพฯได้ตำหนิของราชวงษ์ (เกษ) ที่ไม่ส่งสิ่ง
ของส่วยมาเจ้าเมืองและเจ้าเมืองไม่ออกหนังสือมาส่งให้โดยอ้างเหตุผลดังกล่าว² ดัง
จะกล่าวในย่อที่ 4 ต่อไป แต่ปัญหาที่เกิดจากการศึกษาของ เคนนอน บรีซีล ระบุว่า เจ้า
เมืองใหญ่ได้กับผลประโยชน์บางส่วนจากการที่หัวเมืองขึ้นนำสิ่งของส่วยมาเพื่อขอใบออก
นำส่งราชสำนักกรุงเทพฯ ทั้งนี้ทางหัวเมืองใหญ่จึงไม่ยอมที่จะให้หัวเมืองขึ้นส่งส่วยไปยัง
ราชสำนักกรุงเทพฯ โดยตรง³

¹ หสธ. หมายเหตุหมายเหตุ ร.3 จ.ศ. 1210 เลขที่ 118 ใบออกเมืองกาลสิน
เรื่องส่งผลเร็วส่วยหัวเมืองต่าง ๆ

² หสธ. หมายเหตุหมายเหตุ ร.4 จ.ศ. 1225 เลขที่ 249 (ตอนที่ 7) ร่างตรา
เจ้าพระยาจักรี ทมกับเร็วและกระวาน.

³ Kennon Breazeale, "The Integration of The Lao States
into the Thai Kingdom" p.62

กระบวนการนำส่งออกไปยังราชสำนักกรุงเทพฯ แยกจากประเด็นดังกล่าวข้างต้นนี้แล้ว ยังมีขั้นตอนหรือวิธีการอื่น ๆ อีก เริ่มจาก การที่ท้าวเพี้ยกรมการเมืองคุยไพร่ ออกเก็บผลเร็วตามป่าคงในช่วงเดือน 8 - 11 (ราวเดือนกรกฎาคม - ตุลาคม) เพราะเป็นช่วงที่เหมาะสมในการเก็บผลเร็วก่อนที่จะสุกงอมและเน่าเปื่อยไป ดังนั้นจึงมักจะมีคำเตือนจากราชสำนักกรุงเทพฯ ไปยังหัวเมืองว่าให้คุยไพร่ผลออกเก็บผลเร็วแทนฤดู เมื่อเก็บไถ่แล้วก็นำมาตากแห้งแปรรูปก็จะย่างไฟหรือรมควันเพราะเป็นช่วงเหมาะโอกาสที่จะมีงู - แคลง่าย แล้วรวบรวมบรรจุกระป๋องหรือใส่ตาง บรรจุหลังวันต่าง เกวียนควาย หรือช้าง สำหรับวันต่างตัวหนึ่ง ๆ สามารถบรรจุผลเร็วได้ประมาณครึ่งทามหรือประมาณ 30 กิโลกรัม เจ้าเมืองกรมการเมืองจะจัดท้าวเพี้ย กรมการเมืองซึ่งอาจจะเป็นอุปฮาด ราชวงศ์ ราชบุตรคนใดคนหนึ่ง หรือท้าวเพี้ย คุยไพร่จำนวนตามความจำเป็นเช่นในปี พ.ศ. 2375 หัวเมืองกาลสินส่งทั้งนายและไพร่ 126 คน ช้าง 35 เชือก เพื่อคุยส่งออกไปยังราชสำนักกรุงเทพฯ¹ โดยอาศัยเส้นทางผ่านคงพญาไฟ หรือคงพญาทอง เส้นทางใดทางหนึ่ง มาแวะตรวจสอยสิ่งของและขอหนังสือส่งจากเจ้าเมืองสระบุรี ๆ ก็จะจ่ายเสบียงอาหารตลอดจนจัดหากระสอบให้มัดคานผลเร็วออกจากตาง ซึ่งบรรจุหลังวัน เพื่อใส่กระสอบแล้วจัดเรือส่งลงไปกรุงเทพฯ² ส่วนผู้คนท้าวเพี้ยตลอดจนท้าวหน้าบริวารทุกสิ่งของส่งลงไปบางส่วนจะต้องรออยู่ที่เมืองสระบุรีจนกว่ากลุ่มที่นำส่งส่งกรุงเทพฯ จะกลับคืนมา ในช่วงนี้เจ้าเมืองสระบุรีจะต้องมีการจ่ายเสบียงและให้ความสะดวกต่าง ๆ แก่ท้าวเพี้ยกรมการเมือง

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹ หสข. หมายเหตุ ร.3 จ.ศ. 1194 เลขที่ 44 ใบบอกเมืองกาลสิน

² หสข. หมายเหตุ ร.3 จ.ศ. 1210 เลขที่ 77 ใบบอกเมืองสระบุรี เรื่องส่งผลเร็วส่วยเจ้าเมืองกรมการเมืองต่าง ๆ คุมลงมา

บ่าวไพร่ที่เข้าพาหนะและเลี้ยงสัตว์ร่ออยู่บนควาย จากเอกสารซึ่งมีไม่บ่อยครั้งนัก แต่ในปี พ.ศ. 2376 - 2377 ปรากฏว่ามีเจ้ากาเป็นมาดักเก็บภาษีผลเร็วที่เมืองสระบุรี¹ ซึ่งเป็น เหตุผลหนึ่งที่ทำให้ผลเร็วช่วยของชาวจากใบนอกของหัวเมือง และเป็นปัจจัยหนึ่งซึ่งผล ต่อการติดค้างช่วยของหัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออก อย่างไรก็ตาม หัวเมืองที่ใช้เส้นทางดังกล่าวนี้มักจะเป็นหัวเมืองที่อยู่ตอนในของภูมิภาคเช่น เมืองขอนแก่น เมืองชัยภูมิ เมืองกาฬสินธุ์ เมืองหนองคาย และเมืองร้อยเอ็ด เป็นต้น แต่หัวเมืองที่อยู่แถบริมฝั่งแม่น้ำโขง หรือทางคานตะวันออกของภูมิภาค เช่นเมืองยโสธร เมืองอุบลราชธานี เมืองเขมราฐ เมืองมุกดาหาร เมืองคำทองใหญ่ เป็นต้น บางครั้งก็เดินทางลงมาทางเมืองกบินทร์บุรี เจ้าเมืองกบินทร์บุรี ก็จะให้ความสะดวกในการนำส่งสิ่งของช่วยต่อไปยังกรุงเทพฯ และ จ่ายเสบียงอาหารแก่บรรดาหัวเที่ยวกรมการเมืองตลอดจนไพร่ที่ตามช่วยไปส่งด้วย

การส่งช่วยของหัวเมืองกาฬสินธุ์และหัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออกอื่น ๆ ได้ พิสูจน์ขึ้นมาอีกชั้นหนึ่ง เมื่อมีการเปลี่ยนอัตราการเรียกเก็บช่วยเร็ว ซึ่งทางราชสำนัก กรุงเทพฯ เริ่มประกาศใช้ในปี พ.ศ. 2392 ดังตารางต่อไปนี้

ศูนย์วิจัยทรัพยากร จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

- ¹ หสข. หมายเหตุ ร.3 จ.ศ. 1195/22 ใบนอกเมืองสระบุรี
 หสข. หมายเหตุ ร.3 จ.ศ. 1195/23 ใบนอกเมืองสระบุรี
 หสข. หมายเหตุ ร.3 จ.ศ. 1196/29 ใบนอกเมืองสระบุรี

ตารางที่ 3
อัตราและจำนวนสายของหัวเมืองกาฬสินธุ์
เปรียบเทียบระหว่าง พ.ศ. 2388 กับ พ.ศ. 2392

เมือง	2388	5 คนต่อไร่ 1 ทาน			2392	10 คนต่อไร่ 1 ทาน		
	จำนวน คน	ยกสาย	ทำสาย	รวมหนัก (ทาน)	จำนวน คน	ยกสาย	ทำสาย	รวมหนัก (ทาน)
กาฬสินธุ์	2,401	2,151	250	50	2,461	1,461	1,000	ไร่ 50 ทาน น้ำรั่ว 500- ทะนาน
ท่าขอนยาง	506	306	200	40	640	240	400	40
เขม็งมากา	159	79	80	16	204	74	130	13
กุคสีมวารายณ์	541	391	150	30	559	189	370	37
ภูแล่นช้าง	462	337	125	25	523	273	250	25
รวม	4,069	3,264	805	161	4,387	2,237	2,150	ไร่ 165 ทาน น้ำรั่ว 500- ทะนาน

โยธา : พ.ศ. ๒๓๘๘ หมายเหตุ ร.3 จ.ศ. 1209 เลขที่ 159 บัญชีสายไร่.

พ.ศ. ๒๓๘๘ หมายเหตุ ร.3 จ.ศ. 1213 เลขที่ 123 ร่างสารตราถึงเจ้าเมือง
กาฬสินธุ์ เรื่องคตบรับสายไร่ และเงินแทนไร่.

หมายเหตุ พ.ศ. 2388 ของจำนวนคนของหัวเมืองกาฬสินธุ์ หมายถึง ขร่า พิการ พระ
เงร ท้าวเพี้ย บุตรเพี้ย กรมการ ไพร ทาย เชลย รวมทั้งพวกขมป. (หรือ
พวกเวียงไสยศาสตร์) ค่าย เป็นที่นาสังเกตว่าไม่เครื่องมีใครบูว่า มี "หญิง"
หรือ "เด็ก" ค่ายเลย

ส่วนของหัวเมืองอื่น ๆ หมายถึง เลกท้าวเพี้ย และเลกกรมจ้เท่านั้น ส่วน
พ.ศ. 2392 ทุกหัวเมืองหมายรวมถึง ขร่า พิการ พระเงร ท้าวเพี้ย และ
ไพร่ค่าย

จากตารางที่ 3 นี้จะทำให้เห็นความเปลี่ยนแปลงของการเรียกเก็บสำนัอีกครั้ง หนึ่ง กล่าวคือ เริ่มตั้งแต่ พ.ศ. 2388 เป็นต้นมา หัวเมืองที่ตั้งขึ้นใหม่ ถูกกำหนดให้ส่ง ส่วยผลไว้ในอัตรา 5 คนต่อผลเรวหนัก 1 หาบ หรือเฉลี่ยคนละ 20 ชั่ง (ประมาณ 12 กิโลกรัม) โดยที่ได้รับการยกส่วนหนึ่งไว้ใช้ในราชการหรือเป็นผลประโยชน์ของเจ้าเมือง กรมการเมือง แต่จำนวนคนยกส่วย "ส่วนหนึ่ง" นั้นกลับไม่มีสัดส่วนแน่นอนนัก บางเมืองก็ มาก บางเมืองก็น้อย เช่นในปี พ.ศ. 2388 เมืองท่าขอนยาง มีเลขาหัวเหี้ย 99 คน เลกนกรรจ 407 คน รวม 506 คน ได้รับการยกส่วยถึง 306 คน คงทำส่วยเพียง 200 คน ซึ่งเป็นอัตรายกส่วย 3 ใน 5 โดยประมาณ ส่วนเมืองแขวงบากาน มีเลขาหัวเหี้ย 55 คน เลกนกรรจ 104 คน รวม 159 คน ได้รับการยกส่วย 79 คน คงทำส่วย 80 คน ซึ่งเป็นอัตรายกส่วย ถึงครึ่งต่อครึ่ง¹

แต่พอถึงปี พ.ศ. 2392 ได้กำหนดให้เปลี่ยนอัตราการเรียกเก็บส่วยจาก 5 คน ต่อเรวหนัก 1 หาบ เป็น 10 คนต่อเรวหนัก 1 หาบ นับได้ว่าอัตรานี้ได้ลดภาระแก่ ประชาชนลงถึง 1 เท่าตัว จากที่เคยเสียเรวส่วยคนละ 20 ชั่ง (12 กิโลกรัม) หรือ 4 บาท มาเป็นเสียเรวส่วยคนละ 10 ชั่ง (6 กิโลกรัม) หรือคนละ 2 บาท ต่อปี แต่ ราชสำนักกรุงเทพฯกลับไปเคร่งครัดต่ออัตราคนยกส่วยให้เป็น 1 ใน 3 อย่างจริงจัง กล่าว คือ เมืองท่าขอนยาง เมื่อปี 2388 มีเลขา 506 ได้รับการยก 306 แต่พอถึงปี พ.ศ. 2392 ในขณะที่มีเลขาเพิ่มขึ้นเป็น 640 คน กลับได้รับการยกเพียง 240 คนเท่านั้น อย่างไรก็ตาม ถึงแม้ทางราชสำนักกรุงเทพฯจะประกาศลดอัตราส่วยต่อคนลงไป แต่ในที่สุด ผลรวมของส่วยแต่ละหัวเมืองก็หาได้ลดลงโดยแท้จริงไม่ เมืองท่าขอนยางก็ยังส่งผลเรวส่วย ปีละ 40 หาบเช่นเดิม เมืองกุคสิมนารายณ์กลับต้องส่งเพิ่มขึ้นจากปีละ 30 หาบ เป็นปีละ

¹ หสข. หมายเหตุเทศ ร.3 จ.ศ. 1209 เลขที่ 159 บัญชีเรวส่วย

37 ทหาร เสียอีกครึ่งนี้เป็นต้น เจาะหัวเมืองกาฬสินธุ์เมืองเค็ยเว้าที่แบ่งเลขส่วนที่จะ
 ต้องทำส่วยออกเป็น 2 ส่วนคือทำส่วยผลเร็วส่วนหนึ่ง ทำส่วยย่ำรักส่วนหนึ่ง คิดเป็นน้ำรักร
 ณะละ 1 ทะนาน ถ้าเมืองใดทำส่วยทองคำ ก็คิดเพียงณะละ 1 สิ่งหนัก¹ อย่างไรก็ตาม
 อัครการเรียกเก็บส่วยต่อคนที่ราชสำนักกรุงเทพกำหนดไว้² เป็นเพียงอัตราที่กำหนดให้
 หัวเมืองกำหนดผลรวมที่เมืองของตนจะต้องส่งส่วยให้กับราชสำนักกรุงเทพ เป็นรายปีเท่า
 นั้น ในทางปฏิบัติ เจ้าเมืองกรมการเมืองสามารถเรียกเก็บมากกว่าอัตรากงหลวงก็ได้
 ซึ่งปรากฏในภายหลังว่าเลขแคะเมืองถูกเรียกเก็บส่วยในอัตราไม่เท่ากัน ข้างบางเมืองยัง
 เรียกเก็บจากภรรยา คนพิการอีกด้วย ดังนั้นส่วนที่ไ้ได้รับเกินจากที่ราชสำนักกรุงเทพกำหนด
 ไว้จึงเป็นส่วนที่ตกอยู่กับเจ้าเมืองกรมการเมือง ซึ่งน่าจะมีมากกว่า 1 ใน 3 ของจำนวน
 ส่วยที่รวบรวมได้อย่างแน่นอน ถึงกระนั้นรายได้ของราชสำนักกรุงเทพก็หาได้ลดลงจาก
 เดิมไม่ ในส่วนของราชสำนักกรุงเทพนั้นเห็นว่าการตั้งอัตราเก็บส่วยสำหรับหัวเมืองลาว
 ฝ่ายตะวันออก ยังต่ำกว่าหัวเมืองชั้นในอื่น ๆ โดยเหตุผลในภายหลังว่า "เมืองชั้นใน
 ขี้จายราชการมากกว่าหัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออก"² ซึ่งมีแนวโน้ที่จะเป็นเช่นนั้น
 เพราะในขณะที่หัวเมืองกาฬสินธุ์และหัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออกอื่น ๆ เสียส่วยในอัตรา 10
 คน ต่อผลเร็วหนัก 1 ทวน นั้นทางราชสำนักกรุงเทพได้ตั้งอัตราสำหรับเลขเขมร ซึ่งตั้ง
 อยู่นครไชยศรีและฉะเชิงเทรา 3 คนต่อ 1 ทวน และเลขเมืองสุพรรณ หรือแม่แต่เมือง
 นครราชสีมา ก็ต้องยังใช้อัตรา 4 คนต่อทวน คุ้มซ้ำไป³

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹ หสข. หมายเหตุ ร.3 จ.ศ. 1209 เลขที่ 159 บัญชีเรือสำ

² หสข. หมายเหตุ ร.3 จ.ศ. 1227 เลขที่ 132 สารตราเจ้าพระยา-
 จักรี มาถึงเจ้าเมืองอุบลราชธานี ราชวงษ์ ราชบุตรท้าวเพี้ยหัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออก

³ หสข. หมายเหตุ ร.3 จ.ศ. 1209 เลขที่ 195 บัญชีเรือสำ

อย่างไรก็ตาม การค้างจ่ายของหัวเมืองกาฬสินธุ์และหัวเมืองขึ้นก็ยังเรื้อรังเรื่อยมา แต่เกี่ยวข้องกับหัวเมืองอื่น ซึ่งมีสาเหตุมาจากหลายทาง ที่สำคัญมี 2 ประการคือ เกิดจากกระบวนการส่งส่วย และเกิดจากสภาพของท้องถิ่นเอง กล่าวคือ ในกระบวนการส่งส่วยนั้น หัวเมืองขึ้นจะต้องเสียสิ่งของส่วยบางส่วนให้แก่หัวเมืองใหญ่ดังกล่าวแล้ว เป็นอันคัมแรก พอเดินทางไปถึงหัวเมืองปลายทาง หรือถึงราชสำนักกรุงเทพฯ พร้อมกับใบบอกค่าที่รายการส่งส่วยนั้นผลรวมมักจะขาดเข้าหลักจากใบบอกหรือเงินทอง ที่ส่งลงไปนั้น จากการตรวจสอบของเจ้าพนักงานพระคลังมหาสมบัติ ก็จะแยกส่วนที่เป็นเงินแดง เงินปลอมออกไป ส่วนสิ่งของอื่น ๆ เช่น งาช้าง นอกรมฯ ทางพนักงานพระคลังมหาสมบัติก็จะเป็นผู้ตรวจสอบ และเปรี่ยบเทียบราคาเอง ซึ่งทางหัวเมืองไม่มีโอกาสต่อรองราคาได้เลย ถึงแม้ว่าหัวเมืองจะส่งผลเร็วหรือเงิน และสิ่งของลงไปครบตามกำหนด ตามใบบอกของหัวเมืองนั้น และหัวเมืองปลายทางแล้วก็ตาม หากเจ้าพนักงานพระคลังตรวจสอบนำหลักขาดไป หรือถ้าเป็นเงินชนิดต่าง ๆ เจ้าพนักงานก็จะคิดเป็นค่าสูญเพื่อง ค่าตรวจหักออกจากส่วย หรือถ้าเจ้าภาษีนายกเก็บในระหว่างทางค่วยแล้ว โอกาสที่หัวเมืองจะส่งส่วยครบตามกำหนดก็ไปไต่ยาก ถึงแม้ว่าทางหัวเมืองจะส่งไปครบหรือไม่ครบอย่างไร ก็จะต้องรอพึ่งจากใบบอกค่วยรับส่วยของทางราชสำนักกรุงเทพฯ สิ่งของส่วยที่ส่งมาในวคั้น ๆ ได้ทำการซึ่งตรวจรับแล้วได้เป็นจำนวนเท่าใด ทักไซ่ค่างจำนวนเป็ไคย้าง และคงค่างจำนวนเป็ไคย้าง จำนวนเท่าใด ทางหัวเมืองก็จะขอมรับ โดยคุษฎี เพราะไม่เคยปรากฏว่ามีหัวเมืองใดเคยท้างถึงในประเศ์ใดไคย

ส่วนปัญหาการค้างจ่ายอันเนื่องมาจากสภาพของท้องถิ่นเองนั้น นอกจากจะมีปัญหายุ่งยากเกี่ยวกับการควบคุมกำลังคน ซึ่งก่อให้เกิดความเสียหายในการติดตามเก็บส่วย แล้วก็ยังปัญหาจากสภาพดินฟ้าอากาศอยู่เสมอ เช่นในปี พ.ศ. 2390 ผลเร็วไม่ติดถูก¹ ราวเมืองกาฬสินธุ์ต้องเดินทางไปเก็บผลเร็วที่เขวงเมืองวัง เมืองคำเกิด

¹ หสข. หมายเหตุหมายเหตุ ร.3 จ.ศ. 1209 เลขที่ 86 ใบบอกเมืองร้อยเอ็ดเรื่องส่วยเร็ว.

เมืองกำมวน² ซึ่งอยู่ทางฟากตะวันออกของแม่น้ำโขง ซึ่งเป็นระยะทางที่ไกลมาก และ
 ต่อมาทางราชสำนักกรุงเพทให้เรียกเก็บเงินแทนของป่านั้น ประชาชนไม่มีโอกาสรับรู้เลย
 ว่าอัตราค่าหัวที่ทางราชสำนักกรุงเพทเรียกครั้งนั้นเป็นเท่าใด เพียงแต่ทราบว่าตนเอง ต้อง
 เสียให้แก่เจ้าเมืองกรมการเมือง เท่านั้น ค้ายเหตุนี้ ถึงแม้เจ้าเมืองกรมการเมือง
 จะถูกเรียกจากราชสำนักกรุงเพทมากขึ้น กลุ่มผู้นำท้องถิ่น ก็ยังพอจะมีช่องทางในการ
 กอบกู้สถานการณ์ทางเศรษฐกิจของตนไว้ได้บ้าง แต่แนวโน้มว่า กลุ่มผู้นำท้องถิ่นยังไม่พอ
 ใจกับอัตราใหม่ที่เปลี่ยนแปลงอยู่ดีเอง เพราะปรากฏว่าหัวเมืองกาฬสินธุ์ หัวเมืองนคร
 พนม และหัวเมืองสกลนคร ได้ต่อรองกับทางราชสำนักกรุงเพท ด้านหลักเกณฑ์ในการยก
 ปล่อย โดยทำทางว่ายื่นต่อพระยาราชวรานุกูล แม่กองชำระส่วย ว่าขอให้คิดจำนวน
 เลกที่จะเสียส่วยเฉพาะเลกกรรจเท่านั้น จึงจะถูกต้อง ไม่ใช่รวมทั้งพระสงฆ์ สามเณร
 ข้าราชการ ทิการ หรือกรมการเมือง และบุตรหลานกรมการเมืองอย่างที่ เคยปฏิบัติ
 มา และนอกจากนั้นจำนวนเลกกรรจตามท้องตราเดิมของแต่ละเมืองก็ไม่ตรงกับที่เป็น
 จริง ถึงรายของหัวเมืองขึ้นของเมืองกาฬสินธุ์ได้ทำเรื่องราร้องเรียนต่อข้าหลวง ผ่าน
 พระยาไชยสุนทร เจ้าเมืองกาฬสินธุ์ว่า

... เมืองภูแล่นช้าง มีเลกอยู่ 462 คน ยกไว้ 154 คน กงทำส่วย 308
 คนในอัตรา 10 คนต่อ 1 หาบ เป็นไร่มีละ 30 หาบ 40 ชั่ง ซึ่งแต่เดิมระบุว่ามีเลก
 462 คน ให้ทำส่วยผลไร่หนัก 55 หาบ

เมืองท่าขอนยาง มีเลก 456 คน ยกไว้ 152 คน กงทำส่วย 304 คน เป็น
 ไร่มีละ 30 หาบ 20 ชั่ง ซึ่งแต่เดิมระบุว่ามีเลก 506 คน ให้ทำส่วยผลไร่หนัก 40 หาบ

เมืองเขมขาคาน มีเลก 114 คน ยกไว้ 38 คน กงทำส่วย 76 คน เป็น
 ไร่มีละ 7 หาบ 30 ชั่ง ซึ่งแต่เดิมระบุว่ามีเลก 159 คน ให้ทำส่วยผลไร่หนัก 16
 หาบ

เมืองกุคสินนารายณ์ มีเลก 452 คน ยกไว้ 151 คน กงทำส่วย

301 คน เป็นเร็วมีละ 30 หาบ 5 ชั่ง¹ ซึ่งเดิมระบุว่าปี 541 คน ให้ทำส่วยผล
เร็วหนัก 37 หาบ

สำหรับจำนวนส่วยปี 2393 จะเฉลี่ยส่งให้ครบ แต่จำนวนปี 2394 จะขอลดลง
ให้ถูกต้องตามจำนวนคั้งถั่ว²

เมื่อทางราชสำนักกรุงเทพฯ ได้รับคำร้องเรียนนี้ ก็หาได้แก้ไขหรือเปลี่ยนแปลงจํานวนส่วยตามคำร้องเรียนในทันทีไม่ เจ้าพระยาจักรีได้ประวิงเวลาไว้โดยแจ้งให้ หัวเมืองกาฬสินธุ์ เมืองสกลนคร และเมืองนครพนม ทําบัญชีจำนวนคนให้ชัดเจนส่งลงไปยืนยันอีกครั้งถึงว่า เป็นเลกคองเมือง, ไปเป็นเลกเชยอยู่ต่างเมือง, ตาย, ชรา, พิการ และชวช เป็นจำนวนเท่าใด จะได้นำขึ้นกราบบังคมทูลต่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า - เจ้าอยู่หัวต่อไป "แต่ในระหว่างยังไม่ได้ทูลทูลขึ้นให้พระยาไชยสุพรรณ เจ้าเมืองท้าวเพี้ยคิตอานหาผลเร็วส่วยส่งลงไปให้ครบตามจำนวนเดิมอย่าให้เร็วขาดค้างอยู่ได้ ..."³ จึงเป็นอันว่า การร้องเรียนไปครั้งนี้ไม่ได้ส่งผลให้หัวเมืองขึ้นของหัวเมืองกาฬสินธุ์ ได้ลดจำนวนส่วยลงแต่ประการใด ในช่วงเดียวกันคือ ปี พ.ศ. 2395 ทางราชสำนักกรุงเทพฯ ยังได้ให้พระยาราชวรานุกุล เป็นแม่กองขึ้นมารักษาส่วยเมืองนครพนมเมืองเรณูนคร

¹ หสข. หมายเหตุ ร.4 จ.ศ. 1213 เลขที่ 123 สารตราถึงเจ้าเมืองกาฬสินธุ์ เรื่องทอมรับส่วยเร็วและเงินแทนเร็ว. เป็นที่นาสังเกตุว่า ภาตราซึ่งหลวง 100 ชั่งเป็น 1 หาบ แต่ตามเกณฑ์ 50 ชั่ง เป็น 1 หาบ

หสข. หมายเหตุ ร.3 จ.ศ. 1209 เลขที่ 159 บัญชีส่วยเร็ว

² เรื่องเดียวกัน

³ หสข. หมายเหตุ ร.4 จ.ศ. 1213 เลขที่ 123 สารตราเจ้าพระยาจักรีถึงเจ้าเมืองกาฬสินธุ์ เรื่องทอมรับส่วยเร็ว และเงินแทนเร็ว.

เมืองรามราช เมืองอาหมาศ (อาจสามารถ)¹ พอถึงปี พ.ศ. 2396 ใ้พระ
 วชิรันทราภรณ์ กรมมหาดไทยเป็นข้าหลวงขึ้นมาเร่งรัดส่วยที่ค้างตามหัวเมืองลาวฝ่ายตะ
 วันออกหลายเมือง พร้อมกับตั้งพิทักษ์อัคราให้ข้าหลวงเรียกเก็บค่าธรรมเนียมการเร่งรัด
 ส่วยกับเจ้าเมืองกรมการท้าวเพี้ย เป็นหลักเกณฑ์แน่นอนไว้ด้วย เพราะเดิมั้นเมื่อข้า
 หลวงขึ้นมาเร่งรัดส่วย ก็มักจะเรียกค่าธรรมเนียมในอัคราที่ไม่เท่ากัน อัคราที่ตั้งขึ้นใหม่
 นี้เรียกว่า

... หัวเมืองชั้นนอก เมื่อข้าหลวงขึ้นไปถึงบ้านเมือง ให้เจ้าเมืองกรมการท้าว
 เพี้ย เมืองใหญ่ จักแจงทำบัญชีของตรา ทำบัญชีข้าหลวงตามเกณฑ์มาแต่ก่อนเป็นทองคำดุษ
 หนัก $\frac{1}{4}$ ถึกราคา 14 หนัก เป็นเงิน $\frac{14}{4}$ [14 คำสั่ง] ถ้าไม่มีทองจะหาเงิน
 ของสิ่งใดก็ตามแต่ก็ตราค่าให้ครบ $\frac{14}{4}$ ถ้าเมืองใหญ่มีเมืองขึ้น $\frac{3}{4}$ เมือง ให้รวม
 เรียกเอาทั้งเมืองใหญ่เมืองเดียว เมื่อข้าหลวงลงมือชำระของส่วยให้คิดเบี้ยเลี้ยง ให้
 ข้าหลวงตามรายวัน ซึ่งได้ชำระวันละ $\frac{1}{4}$ กว่าจะเสร็จ ถ้าชำระเป็นเงินแนบ เงินตู้
 เงินตราลาว เงินตราเพี้ย ให้หักค่าสูญเพลิง หักแล้วเหลือเท่าใด ให้ข้าหลวง เรียก
 เอาค่ามัดกุลา ซึ่งละ $\frac{1}{4}$ ตลอดจนให้เจ้าเมืองท้าวเพี้ย กรมการจักแจงปลูกที่พิก
 ับรองข้าหลวงให้สมควร ...²

การตั้งพิทักษ์อัคราธรรมเนียมนี้ ไ้ระบุงลงไปอย่างชัดเจน เกี่ยวกับค่าธรรมเนียม
 ธรรมเนียมที่เจ้าเมืองจะต้องเสียให้ข้าหลวง แตกต่างไปจากวิธีการที่เคยปฏิบัติมา ส่วนประ
 โยชน์ของการตั้งพิทักษ์อัคราธรรมเนียม นอกจากจะเป็นความพยายามให้เกิดความเสมอ
 ภาคแก่ทุกเมืองแล้ว การที่เจ้าเมืองกรมการจะต้องสูญเสยค่าค่าเงินการทุกอย่าง ซึ่งเป็น

¹ พสร. หมายเหตุ ร.3 จ.ศ. 1209 เลขที่ 159 บัญชีส่วยเร่ง.

² พสร. หมายเหตุ ร.4 จ.ศ. 1215 เลขที่ 194 เรื่องตั้งพิทักษ์อัคราค่า
 ธรรมเนียมให้ข้าหลวงขึ้นไปเร่งเงินส่วยค้างเมืองลาว เขมร.

มูลค่าไม่ยอขึ้น เป็นตัวเร่งและบีบบังคับให้เจ้าเมืองกรมการเมืองตระหนกอยู่เสมอที่จะ
 ท่องหาวิธีการส่งส่วยให้ครบ หรือไม่ให้ขาดค้าง จนทำให้มีข้าหลวงขึ้นมาเร่งรัดส่วยได้
 ในการที่ ราชสำนักกรุงเทพฯเองก็ได้ให้เหตุผลว่า หัวเมืองลาวหัวเมืองเขมรอยู่ไกล ข้า
 หลวงได้รับความลำบากในการเดินทาง จึงต้องมีค่าตอบแทน และถ้าหากยกเลิกค่าธรรมเนียม
 เบี้ยนี้แล้วก็จะทำให้เจ้าเมืองกรมการเมืองเพียพาทีและเลยทำให้เงินทองของส่วยค้างท่อ
 ไป¹ ถึงกระนั้นก็ยังไม่สามารถจัดการค้างส่วยได้เลย การค้างส่วยยังมีปรากฏอยู่ ทุก
 หัวเมือง จนกลายเป็นปรากฏการณ์ปกติไป หัวเมืองกาฬสินธุ์และหัวเมืองขึ้นยังค้างส่วย
 อยู่ถึงเมืองละ 3 จำนวนมี²

ในช่วงที่หัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออกมีแนวโน้มที่จะค้างส่วยกับเมืองละหลายวงก็
 ดึงดูดกันนี้เอง ราชสำนักกรุงเทพฯได้เริ่มเรียกเร่งส่วย เป็นช้าง ม้า แพนผลเร็วจาก
 หัวเมืองกาฬสินธุ์ และหัวเมืองอื่น ๆ อีกหลายเมือง ซึ่งปรากฏว่าในปี พ.ศ. 2397 หัว
 เมืองกาฬสินธุ์และหัวเมืองขึ้นได้ส่งช้างพลาย 4 เชือก ช้างพัง 2 เชือก ม้าตัวผู้ 6 ตัว

¹ หสธ. หมายเหตุ ร.4 จ.ศ. 1215 เลขที่ 194 เรื่องตั้งพิทักคัศตราค
 ธรรมเนียมให้ข้าหลวงขึ้นไปเร่งเงินส่วยค้างเมืองลาว เขมร.

² หสธ. หมายเหตุ ร.4 จ.ศ. 1213 เลขที่ 33 ร่างตราคยอมเมืองกาฬ-
 สิน

หสธ. หมายเหตุ ร.4 จ.ศ. 1213 เลขที่ 126 ปัญชีส่วยเกณฑ์ผลเร็ว
 และผลกระวาน

หสธ. หมายเหตุ ร.4 จ.ศ. 1214 เลขที่ 160 ร่างตราเจ้าพระยา
 จักรีถึงเมืองนครราชสีมา. พุทไซสง กาลสิน ฯลฯ

มายังราชสำนักกรุงเทพฯ แทนผลเร็วช่วย¹ ถึงแม้จะไม่ปรากฏหลักฐานว่าราชสำนักกรุงเทพฯ นำช้าง นำไปใช้ในกิจการใด หากพิจารณาจากสถานการณ์ทางราชสำนักกรุงเทพฯ แล้วจะเห็นว่า ช่วงเวลาดังกล่าว เกิด "ศึกเชียงตุง" ทางราชสำนักกรุงเทพฯ ได้เกณฑ์ผู้คนและสัตว์พาหนะจากหัวเมืองทางเหนือ เช่น นครสวรรค์ พิจิตร พิษณุโลก ตาก กำแพงเพชร เป็นต้น เขาร่วมทำสงคราม² ดังนั้นน่าจะเป็นไปได้ว่า ช้างนำ ที่เรียกเก็บจากหัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออก คงเอาไปใช้ในศึกเชียงตุง หรืออย่างน้อยก็นำไปเสริมกำลังทางกรุงเทพฯ ก็ได้ และในปี พ.ศ. 2397 นี้เอง เริ่มปรากฏว่าราชสำนักกรุงเทพฯ ตลอดจนขุนนาง ได้ให้ความสนใจและให้ความสำคัญโค กระบือ มากขึ้น กล่าวคือสมเด็จพระบวรราชเจ้าบรมนเรนทรราชวรวงศ์ฯ หลังจากส่งคนมาซื้อกระบือ ที่แขวงกรุงเก่า แล้วยังไม่พอจึงได้ให้หลวงรินทรภักดี ขึ้นมาซื้อกระบือ แดงเมืองกาฬสินธุ์ เมืองชลบทและเมืองขอนแก่นอีกด้วย³ ส่วนทางราชสำนักกรุงเทพฯ เองก็ได้เริ่มกำชับนายกองโค ซึ่งสังกัดเชื้อพระวงศ์, ขุนนาง ที่ตั้งเป็นกองนอก อยู่ตามหัวเมืองต่าง ๆ ให้เลิกประพฤติก้าวเป็นโจร ที่ชิงเอาโคกระบือราษฎร หรือสร้างความเดือดร้อนให้แก่ราษฎร ด้วยการเรียกร้อง "เอาเงินเป็นค่าทนาย เอากระบือเป็นค่าถอน" ทั้งยังได้ ส่ง

¹ หสข. หมายเหตุ ร.4 จ.ศ. 1216 เลขที่ 44 บัญชีส่งสิ่งของพระราชทาน

หสข. หมายเหตุ ร.4 จ.ศ. 1216 เลขที่ 201 ร่างตราคณเมืองกาฬสินธุ์ เรื่องส่งผลเร็วและเงินแทนผลเร็ว.

² หสข. หมายเหตุ ร.4 จ.ศ. 1215 เลขที่ 14, เลขที่ 16, เลขที่ 19
หสข. หมายเหตุ ร.4 จ.ศ. 1216 เลขที่ 27, เลขที่ 115.

³ หสข. หมายเหตุ ร.4 จ.ศ. 1216 เลขที่ 204 สำเนาหนังสือขอกเมืองสกลนคร เรื่องส่งเร็ว ฯลฯ.

เมืองท่าขอนยาง, เมืองเซงมาคาน, เมืองกุศลนิรารายณ์และเมืองภูแล่นช้าง ขึ้นกับเมือง
กาฬสินธุ์

ภายหลังวิกฤตการณ์เจ้าอนุวงศ์ ราชสำนักกรุงเทพฯ ได้ให้ความสนใจกับหัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออกมากขึ้น ทั้งยังมีความพยายามที่จะดึงหัวเมืองลาวทางฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง เช่น เมืองพวน เมืองเชียงคำ เมืองก๊ก เมืองสุย ตลอดจนหัวพันห้าทั้งหก มาอยู่ในเขตอิทธิพลทางการเมืองของกรุงเทพฯ ทั้งนี้เพราะในช่วงที่เจ้าอนุวงศ์หนีไปตั้งฐานที่มั่นอยู่ที่เมืองต่าง ๆ เหล่านี้ให้แก่อ่อน¹ เมื่อราชสำนักกรุงเทพฯ ได้เวียงจันทน์ไว้แล้วจึงต้องการเมืองเหล่านี้คืนด้วย ในขณะเดียวกัน ฐานที่มั่นเจ้าจ๊กเจ้าน้อยเมืองพวน และได้ส่งคนมาเรียกเก็บส่วยที่เมืองพวน มีกองทัพมากควบคุมเป็นระยะ ๆ ทั้งยังให้พวกลาวเมืองพวนบ้านทุ่งเชียงคำ เมืองโม ซึ่งอยู่ใกล้กับแดนพวน ไ้ฉม บุ่งหมื่นเมืองพวนหวังจะให้เป็นที่พกของพวนอย่างเด็ดขาด²

ราชสำนักกรุงเทพฯ ได้ตระหนักถึง ความยากลำบากในการป้องกันดินแดนทางฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง จากการรุกรานของพวนเสมอมา นโยบายหลังจากปราบเจ้าอนุวงศ์ รามคำแหงแล้ว จึงได้กวาดต้อนผู้คนเข้ามาตั้งหลักแหล่งในบริเวณหัวเมืองชั้นใน ตลอดจนกรุงเทพฯ เช่นในปี พ.ศ. 2372 ได้กวาดต้อนครอบครัวลาวจากแขวงเมืองหลวงพระบาง

ศูนย์วิทยพัทยากร

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹ หสธ. หมายเหตุเทศ ร.3 จ.ศ. 1208 เลขที่ 28 ทำให้การเพี้ยเพี้ยมชายเมืองพวน เกี่ยวค้ำยเรื่องเจ้าอนุเวียงจันทน์เป็น ขบถ.

² เจ้าคำหนั้น วงศ์ศรีชนะ, พงสาวะคานเมืองพวน. พิมพ์ครั้งที่ 2 (เวียงจันทน์ กระทรวงศึกษาธิการ, ศิลปากร กิลลาและบุระชน, 1969), หน้า 18 - 19

หสธ. หมายเหตุเทศ ร.3 จ.ศ. 1199 เลขที่ 1 สารตราเจ้าพระยาจักรีถึงเมืองหนองคาย และเจ้าเมืองหนองหาร เรื่องส่งครอบครัวลาวพวน เวียงจันทน์

มาไว้ที่กรุงเทพฯ 675 คน ที่บ้านอรัญญิก 76 คน ที่เมืองพรหม 560 คน ที่กรุงเทพฯ 39 คน และกวาดต้อนครอบครัวจากเมืองนครพนมประมาณ 800 คนเศษ ลงไปตั้งอยู่ที่ "ท้าวบ้าน" (ต่อมาเป็นเมืองพนมसारคาม) แขวงเมืองฉะเชิงเทรา เป็นต้น¹

ในปี พ.ศ. 2373 พระยามหาอำมาตย์ ได้กวาดต้อนครอบครัวลาวลงมาอีก 7 ครั้ง รวม 5,123 คน แล้วจัดให้อยู่ตามเมืองต่าง ๆ ในหัวเมืองชั้นใน เช่น สุพรรณบุรี นครไชยศรี อ่างทอง กรุงเทพฯ สมุทร และกรุงเทพฯ² ครอบครัวผู้คนที่ถูกกวาดต้อนเข้ามาครั้งนี้ มีจำนวนไม่น้อยที่เกยอาภียอยู่ทางฝั่งขวาแม่น้ำโขง เมื่อเกิดวิกฤตการณ์ เจ้าอนุวงศ์ ถูกกวาดต้อนข้ามไปทางฝั่งซ้าย และมีบางส่วนแตกตื่นหลบหนี กองทัพฝ่ายกรุงเทพฯ ทัพไปปราบปรามครั้งนั้นไปตกค้างอยู่แถบเมืองมหาไชย เมืองชุมพร (จำพอน) เจ้าพระยาจักรีได้มอบหมายให้เจ้าเมืองท้าวเพี้ย เมืองมุกดาหาร ไปกวาดต้อนและเกลี้ยกล่อม เอาครอบครัวเมืองมุกดาหาร ซึ่งตกค้างอยู่ตามหัวเมือง ดังกล่าว กลับเข้ามาครั้งแรกได้ 351 คน ครั้งที่ 2 ได้ 706 คน ดังนี้ เป็นต้น³

ในช่วงเวลาต่อมา ความตึงเครียดระหว่างราชสำนักกรุงเทพฯ กับญวนก็มากขึ้น นโยบายที่จะกวาดต้อนผู้คนเข้ามาทางฝั่งขวาแม่น้ำโขงจึงถูกนำมาใช้ เจ้าพระยาจักรีได้ชี้ถึงความจำเป็นที่จะต้องกวาดต้อนไว้ว่า

¹ หสข. หมายเหตุ ร.3 จ.ศ. 1191 เลขที่ 4 ร่างสารตราเจ้าพระยาจักรี ให้ส่งครัวลาวมาไว้เมืองต่าง ๆ และกรุงเทพฯ.

² หสข. หมายเหตุ ร.3 จ.ศ. 1192 เลขที่ 21 บัญชีเรื่องจำนวนครัวซึ่งมาแก่หลวงพระบาง.

³ หสข. หมายเหตุ ร.3 จ.ศ. 1195 เลขที่ 5 สารตราเจ้าพระยาจักรีถึงเจ้าเมืองมุกดาหาร

... ซึ่งจะให้ยาลาวพวน ตั้งบ้านเป็นเมืองอยู่นั้นไม่ได้ จะเป็นทางเสบียงอาหาร กองทัพของอายญวนไปคงหนา ครรจะโปรคให้กองทัพยกไปที่ท่าสายล่างเสีย ไม่ให้ตั้งเป็นภูมิตามบ้านเมืองขึ้นได้ ... บ้านเมืองฝ่ายเราจะได้ยูเย็นเป็นทุก ...¹

ราชสำนักกรุงเทพเองก็คาดว่า ถ้าได้พบพระขรรค์แล้ว จะทำให้ยุวนเลิกสนใจส่วนนี้² ดังนั้นการเกลี้ยกล่อมและกวาดต้อนผู้คน จึงเกิดขึ้นหลายครั้งหลายคราวทั้ง ๆ ที่ไม่ใช่เหตุผล เดียวกัน แต่เป็นไปอย่างต่อเนื่องกัน กล่าวคือในช่วงแรกหลังวิกฤตการณ์ เจ้าอนุวงศ์ เพื่อสกัดกำลังและทำลายล้างเวียงจันทน์ โดยส่งผู้คนเหล่านั้นเข้ามาอยู่หัวเมืองชั้นในแต่การกวาดต้อนในระยะต่อมา เกิดจากผลของความขัดแย้งระหว่างราชสำนักกรุงเทพกับญวน ช่วงนี้จึงได้กวาดต้อนผู้คนเข้ามาตั้งอยู่ทางฝั่งขวาแม่น้ำโขง ซึ่งทำให้เกิดเป็นเมืองต่าง ๆ ดังจะกล่าวต่อไป และนับได้ว่าเป็นสงครามแย่งประชาชน ระหว่างราชสำนักทั้งสอง ครั้งยิ่งใหญ่ในประวัติศาสตร์ความสัมพันธ์ระหว่างสยาม - ญวน อันมีผลต่อหัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออกสืบมา

แต่การกวาดต้อนของฝ่ายราชสำนักกรุงเทพนั้น หาได้ร้ายหนัก เช่นกรณีชาวลาวเมืองพวน ถูกกวาดต้อนมาถึงเมืองหนองคายด้วยความสงบ แต่พอรู้ว่าจะถูกพาไปถึงกรุงเทพ เจ้าสะ และเจ้าสาดี จึงพาผู้คนหลบหนีกันไปเมืองพวนเป็นจำนวนมาก ส่วนพระขรรค์ที่เหลือก็ถูกกวาดต้อนไปอยู่ที่ "ท่าขาม"³ และในโอกาสต่อมา ฝ่ายราชสำนัก

1 หสข. หมายเหตุ ร.3 จ.ก. 1199 เลขที่ 1 สารตราเจ้าพระยาจักรี ถึงเจ้าเมืองหนองคาย และเจ้าเมืองหนองหาร เรื่องส่งพระขรรค์ลาวพวน เวียงจันทน์

2 วอลเตอร์ เอฟ. เวลลา, แผนที่พระนั่งเกล้า. นิจ ทองโสภิตแปล. หน้า 177

3 หสข. หมายเหตุ ร.3 จ.ก. 1199 เลขที่ 1 สารตราเจ้าพระยาจักรีถึงเจ้าเมืองหนองคาย และเจ้าเมืองหนองหาร เรื่องส่งพระขรรค์ลาวพวน เวียงจันทน์

กรุงเทพฯ ก็ได้อีกวาคตอนนครฉนวนเมืองพวน และลาวเวียงจันทน์ มาเพิ่มเติมที่ ท่า-
ซ่าน อีกหลายครั้ง¹

การกวาดต้อนครั้งสำคัญที่ส่งผลให้การตั้งถิ่นฐานในที่ราบสูงโคราช พอสรุปได้
ดังนี้.

ในปี พ.ศ. 2379 ราชสำนักกรุงเทพฯ ได้ให้พระยามหาอำมาตย์ (ป้อม) และ
พระมหาสงคราม ไปตั้งอยู่เมืองนครพนม ทำการเกณฑ์คนข้ามไปเกลี้ยกล่อม ญาติพี่น้อง
แถบเมืองมหาไชย เมืองคำเกิด เมืองคำมวน ได้ผู้คนเข้ามาตั้งถิ่นฐาน ในแขวงเมือง
สกลนคร และเมืองกาฬสินธุ์² /

ในปี พ.ศ. 2384 ราชสำนักกรุงเทพฯ ได้มอบหมายให้พระมหาสงครามกับเจ้า
อุปราช (ทิสสะ) แห่งเวียงจันทน์ เกณฑ์ผู้คนทางฝั่งขวาแม่น้ำโขงไปเกลี้ยกล่อม ญาติที่
น้องแถบเมืองวัง เมืองตะโปน เมืองหิน เมืองหนอง เมืองเชียงรม และเมืองผาง
ปรากฏว่า ผู้คนในเมืองดังกล่าว แยกกันหลบหนีเข้าป่าเป็นอันมาก จึงได้รับคำหนิจากทาง
ราชสำนักกรุงเทพฯ ว่าได้ผู้คนมาน้อยเกินไป เพราะเกณฑ์คนไปถึง หนึ่งหมื่นคนเศษแต่กลับ
กวาดต้อนได้มาเพียง 1,177 คนกับช้าง 20 เชือกเท่านั้น³ ด้วยเหตุนี้ เจ้าอุปราช
(ทิสสะ) กับพระมหาสงครามจึงต้องกลับไปกวาดต้อนผู้คนเป็นการแก้ตัวในปี พ.ศ. 2385
ปรากฏว่าได้ผู้คนมาอีกถึง 5,275 คน⁴

¹ หสธ. หมายเหตุ ร.3 จ.ศ. 1199 เลขที่ 1 สารตราเจ้าพระยาจักรี
ถึงเจ้าเมืองหนองคาย และเจ้าเมืองหนองหารเรื่องส่งครอบครัวลาวพวน เวียงจันทน์

² หม่อมอมรวงศ์วิจิตร. "พงศาวดารหัวเมืองมณฑลอีสาน." หน้า 244.

³ ประชุมพงศาวดาร ภาค 33. หน้า 97

⁴ หสธ. ร.3 หมายเหตุ ร.3 จ.ศ. 1204 เลขที่ 16 สำเนาใบบอก
พระมหาสงคราม เจ้าอุปราช เรื่องเมืองสกลนคร ทายครอบครัว และช้าง ซึ่งเกลี้ยกล่อม
ได้

ในปี พ.ศ. 2387 กวาดต้อนได้มาจากเมืองวัง 852 คน จากเมืองตะโปน 575 คน จากเมืองนอง 103 คน จากเมืองกิน 122 คน จากเมืองคำมวน 806 คน รวมทั้งหมด 2,458 คน¹

อย่างไรก็ตาม การกวาดต้อนในระยะหลัง ๆ ไม่ประสบผลสำเร็จเท่าที่ควรนัก เพราะนอกจากการยกกองทัพใหญ่ไปกวาดต้อน ทำให้ผู้คนแตกตื่นหลบหนีแล้ว ฝ่ายญวนยังได้ใช้วิธีการต่าง ๆ เช่นการเข้ามาเก็บส่วย หรือยกส่วยให้แทนที่จะเก็บ 5 ปีต่อครั้ง ก็ขยายเวลาเป็น 6 ปีต่อครั้งบ้าง หรือเก็บเงินเพียงครึ่งละ 2 สลึงหนักบ้าง² ตลอดจน มีหนังสือมาเกลี้ยกล่อม หัวเมืองลาวอยู่เสมอโดยกล่าวหากรุงเทพฯ

.... ไม่ตั้งอยู่ในยุคศิธรรม ไม่มีเหตุไม่มีวิวาท ยกกองทัพมาตีเมืองญวน เบียดเบียนหัวเมืองทั้งปวง ... กองทัพไทยไปถึงไหนก็เผาบ้านเผาเมืองกวาดต้อนเอาครอบครัวผู้คนไปเป็นกำลังไปถึงไหนก็ทำตั้งใหม่เมือง ... เมืองลาวทั้งปวง ถ้าแน่นจะมาเข้าช่วยกับพวกญวนแล้ว พวกไทจะเอาทำไม่ได้ ...³

นอกจากนี้ยังได้ส่งหนังสือไปเกลี้ยกล่อมเขมรให้เข้ากับญวนแล้วช่วยกันขับไล่กองทัพกรุงเทพฯ ออกไปจากพนมเปญ⁴

¹ ประชุมพงศาวดาร ภาค 33. หน้า 97

² หสข. หมายเหตุเหตุน ร.3 จ.ศ. 1209 เลขที่ 123 สำเนาแปลจดหมายญวนมาเรียกส่วยเมืองลาว

³ หสข. หมายเหตุเหตุน ร.3 ร.ศ. 1196 เลขที่ 12 คำแปลหนังสือองหงเจญวนว่าควยประกาศุบายสั่งสอนพวกลาว .ฯ.

⁴ หสข. หมายเหตุเหตุน ร.3 จ.ศ. 1207 เลขที่ 12 คำแปลหนังสือญวนถึงพระองค์ทรง

ทางราชสำนักกรุงเทพฯ ได้ทราบปัญหาดังกล่าวนี้ จึงได้เปลี่ยนวิธีการใหม่ เช่น ให้พวกนายกรั้วหัวหน้า พวกที่เข้ามาตั้งหลักแหล่งทางฝั่งขวาแล้ว กลับขึ้นไปเกลี้ยกล่อม ครอบครอง ญาติพี่น้องที่หลบหนี และตกค้างอยู่ภายในเมืองเดิมให้เข้ามา หากได้ครอบครอง มามากก็จะมีศักดิ์ความชอบได้รับการแต่งตั้งเป็นเจ้าเมือง¹ นโยบายประการที่ 2 คือ การจัดตั้งกองรักษาคานขึ้นตามบริเวณเมืองต่าง ๆ ที่กวาดต้อนเข้ามาหลายแห่ง เพื่อ คอยสืบข่าวอาชญาและคอยเกลี้ยกล่อมชักชวนครอบครัวยุติธรรมที่หลบหนีอยู่ตามป่าดง หรือตกค้างอยู่- ให้เข้ามาตั้งถิ่นฐานทางฝั่งขวาแม่น้ำโขง โดยให้คนในท้องถิ่นดำเนินการ เช่น ให้เมือง มุกดาหารแต่งตั้งหาญเพี้ย กรมการไปสืบราชการและรักษาคานทางเมืองพลาน เมืองชุมพร (จำพอน)² ให้เมืองไชยบุรีแต่งตั้งหาญเพี้ยกรมการไปสืบราชการและรักษาคานทางเมือง แรก³ ให้เจ้าเมืองกรมการเมืองกาฬสินธุ์เกณฑ์พวกเมืองคำเกิด เมืองคำมวน ซึ่งเข้า มาตั้งอยู่แขวงเมืองกาฬสินธุ์ พร้อมด้วยกรมการเมืองสกลนคร เมืองไชยบุรี ไปสืบ ราชการและเกลี้ยกล่อมครอบครัวที่ตกค้างอยู่ที่คานนาของน้าชายแสนญวนให้เข้ามาทางฝั่ง ขวาแม่น้ำโขง หากไม่มาแต่โดยดี ก็ให้ยกกองทัพไปกวาดต้อนเอา⁴ ประการที่ 3 คือ

¹ หสข. หมายเหตุ ร.3 จ.ก. 1199 เลขที่ 3 พระยามหาอำมาตย์ไปชำระเลกหัวเมืองลาวตะวันออก พระราชทานตราตั้งเจ้าเมืองอาทมาต.

² หสข. หมายเหตุ ร.3 จ.ก. 1198 เลขที่ 53 โบบอกเมืองมุกดาหารเรื่องแต่งตั้งคนไปสืบราชการทางเมืองพลาน เมืองชุมพร.

³ หสข. หมายเหตุ ร.3 จ.ก. 1199 เลขที่ 3 พระยามหาอำมาตย์ไปชำระเลกหัวเมืองลาวตะวันออก

⁴ หสข. หมายเหตุ ร.3 จ.ก. 1201 เลขที่ 2 สารตราเจ้าพระยาจักรีเรื่องให้เจ้าเมืองไปกวาดต้อนครอบครัวญวนที่คานของน้า

หากยกกองทัพไปสู้รบกับญวน แต่เมื่อไม่ได้สู้รบก็คือโอกาสกวาดต้อนเข้ามา¹ เหล่านี้เป็น
คน

ตามปรกติการกวาดต้อนผู้คนดังกล่าวมักจะทำในหน้าแล้ง เพราะสะดวกในการ
เดินทาง แต่พอมีการกวาดต้อนบ่อย ๆ เขา ผู้คนทางฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง ที่ไม่ต้องการ จะ
โยกย้ายถิ่นฐานก็หลบหนีเข้าป่า เพื่อหลีกเลี่ยงการกวาดต้อน พอถึงหน้าฝนจึงกลับเข้ามา
บ้านเมืองทำการเพาะปลูกตามเดิม พระมหาเวียงเจ้าเมืองเขมรราช ผู้ควบคุมกองทัพ
เมืองเขมรราช เมืองอุบลราชธานี และเมืองมุกดาหาร จึงลงไปกรุงเทพฯ และกราบบังคม
ทูลว่า "จะขอยกไปตีในระแวกหัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออกและนครเวียงที่หลบหลีกอยู่ใน ป่า
ดงไมตรีระวางตัวจะทำเอาโดยง่าย"²

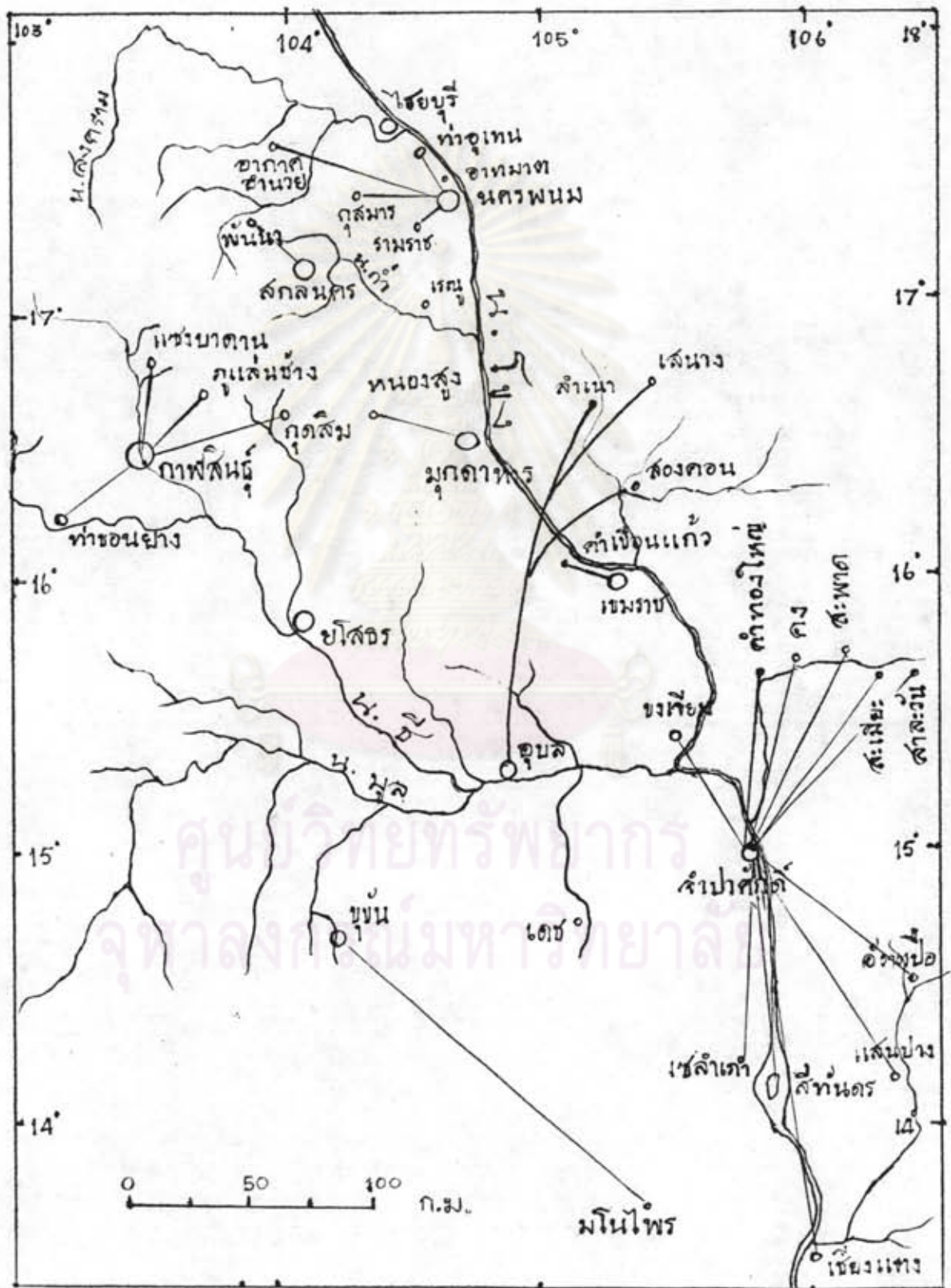
จากกรณีความขัดแย้งระหว่างราชสำนักกรุงเทพฯ กับญวนในช่วงนี้ได้ส่งผลให้มีการ
กวาดต้อนผู้คนเข้ามาทางฝั่งขวาแม่น้ำโขง เป็นจำนวนมากและได้มีการยกฐานะของ ชุมชน
ต่าง ๆ ขึ้นเป็นเมืองอย่างมากมาย ตามปรกติแต่ละชุมชนก็มักจะเป็นที่รวมรองกลุ่มคน ซึ่ง
อพยพมาจากเมืองเดียวกัน หรือมีเผ่าพันธุ์ เกร็ดญาติเกี่ยวกับแซ่ ผู้คนจากเมืองวังมาอยู่
หลายเมือง เช่น เมืองเว (เวญ) เมืองพระรถเว เมืองกุคสิม เมืองภูแล่นช้าง ผู้คนจากเมือง
กะปอง มาอยู่บ้านปลาเป่า (วาริชภูมิ) ผู้คนจากเมืองแซกมาอยู่บ้านนาอากาศคาย (อาทมาต)
ผู้คนจากเมืองคำเกิดมาตั้งอยู่ที่บ้านทาชอบบาง ผู้คนจากเมืองคำวนมาตั้งอยู่ที่บ้านแซงมา-
คาน และผู้คนจากบ้านทวยนายม มาตั้งอยู่บ้านนาภู บ้านนาคลอง ซึ่งภายหลังยกเป็นเมือง
ภูแล่นช้างเป็นต้น ดังจะกล่าวต่อไป.

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹ หสข. หมายเหตุ ร.3 ร.ศ. 1201 เลขที่ 16 สำเนาใบบอกพระมหา
สงครามเจ้าอุปราชเรื่องเมืองสกลนคร ถวายกรมศรีวิชัยซึ่งที่เกลี้ยกล่อมได้

² หสข. หมายเหตุ ร.3 จ.ศ. 1201 เลขที่ 2 สารตราเจ้าพระยาจักรี
เรื่องให้เจ้าเมืองไปกวาดต้อนนครศรีวิชัยญวนที่กาษาชนองมา

แผนที่
แสดงการ เข้ามายังดินฐานอันเนื่องจาก
การกวาดก่อนในช่วง พ.ศ. 2379 - 2387

ที่มา : Kennon Breazeale, " The Integration of the Lao States into the

Thai Kingdom "

หัวเมืองกาฬสินธุ์ ถึงแม่จะอยู่ตอนกลางของภูมิภาค และไม่ใช่หัวเมืองที่เปี่ยม
 ไปด้วยตรงต่อความขัดแย้ง และการสู้รบกับญวนก็ตาม แต่หัวเมืองกาฬสินธุ์ เป็นหัวเมือง
 ที่ตั้งอยู่ห่างจากริมฝั่งแม่น้ำโขงมากที่สุดที่กลุ่มผู้ถูกกวาดต้อนจากฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงในช่วงปี -
 พ.ศ. 2379 - 2387 เข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่ และได้ยกฐานะขึ้นเป็นเมืองถึง 4 เมือง ขึ้น
 กับหัวเมืองกาฬสินธุ์ คือเมืองท่าซอนยาง เมืองเขมรคาตาม เมืองกุคสิมหาราญณ์ และเมือง
 ภูแล่นช้าง ผู้คนในหัวเมืองขึ้นทั้ง 4 นี้ ได้อพยพมาจาก 3 หัวเมืองใหญ่ ๆ ทางฝั่งซ้ายแม่
 น้ำโขง คือเมืองวัง เมืองคำเกิด และเมืองคำวน ซึ่งมีลักษณะการเข้ามาและแหล่งที่อยู่
 แยกต่างกันอย่างชัดเจน

เมืองวัง¹ เป็นเมืองใหญ่มีผู้คนจำนวนมาก และมีแบบแผนการปกครองที่ค่อนข้าง
 จะก้าวหน้ากว่าเมืองอื่น ๆ² มีหลักฐานว่า ชาวเมืองวังบางส่วนได้อพยพเข้ามา
 ทางฝั่งขวาแม่น้ำโขง ก่อนวิกฤตการณ์เจ้าอนุวงศ์ ทยอยเข้าไป แต่มีจำนวนไม่มากนัก สา-
 เหตุของการอพยพที่สำคัญคือหนีจากการกดขี่ของผู้ปกครอง : ทั้งข้อความในตำนานไทย-
 พุไทวัง ของนรเก โทธิเบศรวงษา ตอนหนึ่งกล่าวว่า.

... พวกโคตรหลักคำ เมืองวังพากันไปร้องเรียนต่อเจ้าอนุวงศ์ที่นครเวียง
 จันทน์ ... จะขออยู่กับเจ้าอนุวงศ์ที่เวียงจันทน์ ฝ่ายเจ้าอนุฯ จึงตรัสถามว่า ยังมี

ศูนย์วิทยพัทยากร

¹ ปัจจุบันไม่อาจสรุปได้แน่นอนว่า เป็นเมืองวัง (วังเวียง) ที่อยู่ใกล้เมืองพวน
 หรือเมืองวังที่อยู่เหนือเมืองมหาชัยกองแก้ว ซึ่งอยู่ตรงข้ามกับนครพนมหรือเมืองวัง (วัง
 อ่างคำ) ซึ่งอยู่ในกลุ่มเมืองตะโปน เมืองพิลเมืองนอง ซึ่งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้
 ของเมืองท่าแขก. ขอสงวนสิทธิ์นี้ได้จาก อาจารย์สุรรัตน์ วรารักษ์

² โปรดดูเพิ่มเติมในภาคผนวก ก.

ที่แห่งใดบ้าง ที่เหมือนเมืองวัง มีชุมชนอยู่ทั้งกราบทิศขึ้น ตามที่เห็นมากมีที่ กง-
 ซิ่น หลุมอัมรินทร์ อี้เทิง อี้คอน (ปัจจุบันได้แก่ทองที่ตำบลลูกแสนช้าง ตำบลนาภู
 อำเภอเขาวง จังหวัดกาฬสินธุ์) ... เมื่อกลับมาเมืองวังแล้ว ก็อพยพครอบครัว
 ที่ภักย์โหดร้ายทารุณของพระยาราชเทโว เจ้าเมืองวัง มาอยู่คงซิ่น หลุมอัมรินทร์
 อี้เทิง อี้คอน ตามคำแนะนำทางนครเวียงจันทน์ ก่อนสมัยเจ้าอนุวงศ์เป็นกบฏต่อ
 ไทย ...¹

ชาวเมืองวังที่ถูกกวาดต้อนเข้ามาได้แยกเป็นหลายกลุ่ม² เช่น

1. กลุ่มท้าวสี (โสมกลาง) ท้าววิวารไปตั้งอยู่บ้านตั้งพร้าว³ แขวงเมืองสกล-
 นคร ซึ่งภายหลังได้ยกเป็นเมืองพระธาตุนิคม ท้าวสี ได้เป็นพระเสนาณรงค์ ...
2. กลุ่มท้าวเพชร ท้าวสาย ไปตั้งอยู่บ้านคองหวาย (บ้านคางลาย, บ้านศิระชัย

¹ นรเก โทธิเบศรวงษา, ตำนานไทย - พุไทวัง. หน้า 56.

² สายตระกูลของเจ้าหาคอกอกเลา (พญาเกล้า) เจ้าเมืองวัง มีดังนี้.
 เจ้าราชวงศ์ (กอ) เป็นบุตรที่เกิดจากภรรยาหลวงที่เป็นชาวผู้ไทย
 อาญาพระชัย หม่อมสอน เจ้าคอง เกิดจากภรรยาคนที่ 2 ที่เป็นชาวผู้ไทย
 เจ้าน้อย เจ้าสี (โสมกลาง) เจ้าสุน เกิดจากภรรยาคนที่ 3 ที่เป็นชาวผู้ไทย
 เจ้าคำ เจ้าแก้ว เกิดจากภรรยาคนที่ 5 ที่เป็นชาวลาวเวียงจันทน์
 (อ้างอิงจาก นรเก โทธิเบศรวงษา, ตำนานไทย - พุไทวัง. หน้า. 107

³ สุรัตน์ วรางกรณ์ (รวมรวม). ประวัติตำนานพงศาวดารเมืองสกลนคร
ฉบับพระยาประจันตประเทศธานี (โง่นคำ พรหมสาขา) และฉบับพระมริบาลศุภกิจ
(คำสาย ทิริขันธ์). (สกลนคร. 2523), หน้า. 17

หรือบ้านกงหวาย สายมอแก ตลอดจนบ้าน "คงมิกเอก") แขวงธาตุพนมในระยะแรกเรียกว่า เมืองเว ต่อมาได้ยกเป็นเมืองรัตนนคร ท้าวสายโคเป็นพระแก้วโกลด เจ้าเมืองคนแรก

3. กลุ่มท้าวราชวงศ์ (กอ) ได้เข้ามาตั้งอยู่ที่บ้านกุดกว้างริม โขสถ์นารายณ์เก่า ภายหลังได้ยกขึ้นเป็นเมืองกุดสินนารายณ์ ท้าวราชวงศ์ (กอ) ได้เป็นพระอิเษขร์วงษา เจ้าเมืองขึ้นกับเมืองกาฬสินธุ์

นอกจากนี้ ในแขวงเมืองวัง ยังมีอีกหลายกลุ่ม เช่นกลุ่มโคตรหลักคำบ้านห้วย นายม ได้เข้ามาตั้งอยู่ที่บ้านนาภู บ้านเขาสอง บ้านภูแล่นช้าง¹ ภายหลังยกขึ้นเป็นเมืองภูแล่นช้างขึ้นกับเมืองกาฬสินธุ์ ส่วนกลุ่มอื่น ๆ ก็กระจัดกระจายอยู่ทั่วไป และมักจะมีชื่อตามแหล่งที่มา เช่น ผู้ไทยวัง ผู้ไทยนาไม้ เป็นต้นและนอกจากกลุ่มผู้ไทยแล้ว ในบริเวณลุ่มน้ำยังแถบเมืองกุดสินนารายณ์ ยังมีผู้คนกลุ่มอื่น ทั้งถิ่นฐานอยู่อย่างกระจัดกระจาย ซึ่งเป็นพวกเขาจะหลี่และชาชะลุย²

ชาวเมืองวังกลุ่มแรกที่เข้ามาตั้งถิ่นฐาน ตามคำชี้แนะของเจ้าอนุวงศ์นั้น อยู่ที่ระหว่างหุบเขาภูพาน ซึ่งมีภูพานล้อมจากทางตะวันตกไปทางเหนือแล้ว โลงลงมาทางตะวันออก

¹ หสข. ร.3 จ.ศ. 1204 เลขที่ 16 สำเนาใบบอกพระมหาสงครามกับเจ้าอนุราช เรื่องเมืองสกนนคร ทวายกรมศรีวังช้าง ซึ่งเกลี้ยกล่อมได้. เอกสารบางชิ้นเรียกว่า ภูแคนช้าง, ภูแล่นช้าง, หรือโพนแล่นช้างก็มี.

² บรรดา โทฮีเบศรีวงษา, ตำรายาไทย - ผู้ไทยวัง หน้า 81 กล่าวว่าชาวพวกนี้ตั้งอยู่ที่เขาภูพาน ต่อมาได้ตั้งเป็นหมู่บ้าน ชาวหลี่หรือชาตรีอยู่บ้านนาหลัก ชาชะลุยหรือเจือหลุย อยู่บ้านसानแก้ว บ้านเสาผักกูด มีชุมชนได้แยกไปตั้งบ้านแก่งนาง บ้านนาหินกอง บ้านปากช่อง

ออก ส่วนทางคันไต้ก็มี "ภูโรย" ซึ่งเป็นภูเจ้าเตี้ย ๆ ลูกหนึ่ง ในทิวเขาภูพานกัน
 อยู่บริเวณนี้ลำน้ำยังหรือลำพะยังไหลผ่านบริเวณดังกล่าวนี้ ในตำนานไทย - พุทธประวัติ
 ของ นรเก โทธิเบศร์วงศ์ ใต้อ่างข้อความจาก "บั้งจุ่ม" (เอกสารโบราณที่เก็บ
 ไว้ในกรมอกไม้) ว่า "... ชำผักแพว แปงป่องฟ้า ภูอาเมา นาคเตโช ชัวไม้-
 แกน บ้านแก่งกาแสน ส่วนพวกไฟหอ อยู่ภูเขาเกา เหลาแมงนาง ยางสามต้น อัน-
 สามชุก ชัวคำ ถ้ำมิด ยอดน้ำพุ่ง ..." ¹ บริเวณดังกล่าวนี้ตอนภาคใต้เป็นส่วนหนึ่งของ
 เมืองกุคลินนารายณ์

เมืองคำเกิด - เมืองคำวน สองเมืองนี้อยู่ใกล้ชิดกันมาก ทั้งผู้คนก็มีวัฒนธรรม
 คำภาษา การแต่งกาย ขนบประเพณีเหมือนกัน จนอาจเรียกได้ว่าเป็นเมืองแฝด
 ชาวเมืองคำเกิดบางส่วนถูกกวาดต้อนข้ามแม่น้ำโขงมาที่เมืองไชยบุรี เมืองท่าอุเทนประจำ
 นวนผู้คนทั้งหมด 2,859 มีพระคำกอน (คำกวน) เป็นหัวหน้าในจำนวนนี้มีชายฉกรรจ์

¹ นรเก โทธิเบศร์วงศ์, ตำนานไทย - พุทธประวัติ, หน้า 61 กล่าวว่า :

ชำผักแพว	แปงป่องฟ้า	พยามถึง	น้ำขี้ที่ไหลออกจากภูอาเมา
นาคเตโช		พยามถึง	บ้านนาวัง
ภูเขาเกา		อยู่ทางตะวันตกภูพาน	เขยบ้านโลกกลาง
เหลาแมงนาง		อยู่ทางตะวันออกภูพาน	
ยางสามต้น		อยู่แถวภูผาชาเขานแมด	
อันสามชุก		อยู่ทางตะวันออกภูพาน	
ถ้ำมิด		คือถ้ำหินอุยริ เวณกินราย	กลางคองกว้าง- บ้านสาบคอ.

ประมาณ 1,000 คนเศษ ทั้งตั้งถิ่นฐานครั้งแรกที่บ้านเมืองกระดาน หรือแขวงบ้านแขวงเมืองกาฬสินธุ์ โดยอยู่รวมกันกับผู้อพยพมาจากเมืองคำมวนในคราวเดียวกัน ซึ่งมีผู้คนทั้งหมด 933 คน ในจำนวนนี้มีภรรยาถึง 400 คน มีพระคำแดง เป็นหัวหน้า ชาวเมืองทั้งสองได้มาตั้งอยู่บ้านเมืองกระดานประมาณปี พ.ศ. 2381 แต่อยู่ได้เพียงปีเดียว พระยามหาอำมาตย์ เห็นว่าบ้านเมืองกระดาน มีเนื้อที่ไร่นาน้อย ในขณะที่มีผู้คนจากทั้งสองเมืองรวมกันเป็นแสนภรรยาถึง 1,400 คน ที่นำมาหากินจึงคับแค้นเกินไป และเห็นว่าบ้านท่าขอนยางริมฝั่งแม่น้ำชีมีชัยภูมิที่เหมาะสม มีที่ไร่นากว้างขวางกว่าจึงได้ย้ายผู้คนชาวเมืองคำเกิด ลงมาตั้งอยู่บ้านท่าขอนยาง ภายหลังการเก็บเกี่ยวข้าวเสร็จแล้วในปี พ.ศ. 2381 นั้นเอง ดังนั้นจึงมีผู้คนชาวเมืองคำมวนเท่าชั้นที่ยังคงตั้งหลักแหล่งอยู่ที่บ้านเมืองกระดานต่อไป¹

เมื่อกวาดต้อนผู้คนมาได้และแยกย้ายกันเลือกตั้งถิ่นฐานตามใจสมัครแล้ว พระสุนทรราชวงษา (ฝ่าย) เจ้าเมืองยโสธรและเมืองนครพนม กับพระประจันตประเทศธานี (ราชวงษ์เมืองมหาชัย) เจ้าเมืองสกลนคร ได้เกณฑ์ไพร่พลหัวเมืองมาตั้งชายแดนน้ำโขง ในคราวเดียวกัน เช่น ท้าวโคง หลานเจ้าเมืองมหาชัย ท้าวโก บุตรเจ้าเมืองแรก ขามบุคคี เจ้าเมืองแรก ตลอดจนพระคำก่อน นายกรหัวเมืองคำเกิด พระคำแดง อุปฮาดเมืองคำมวน ลงไปยังราชสำนักกรุงเทพฯ เพื่อทำพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์-

ศูนย์วิทยทรัพยากร จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹ หม่อมอมรวงศ์วิจิตร "พงศาวดารหัวเมืองมณฑลอีสาน" หน้า 244
 หสข. หมายเหตุเทศ ร.3 จ.ศ. 1200 เลขที่ 10 สำเนาห้องตราถึง
 เมืองนครราชสีมา เมืองสกลนคร เมืองกาฬสินธุ์ เรื่องทรงตั้งราชวงษ์เมืองสกลนคร
 เป็นพระยาประเทศธานี เจ้าเมืองสกลนครและเรื่องนครชัยหัวเมืองคำเกิดเมืองคำมวน
 ซึ่งตั้งอยู่บ้านแขวงกระดาน

สัตยา และไคยานโยบายของราชสำนักกรุงเทพถึงข้อความตอนหนึ่งว่า

... ซึ่งเจ้าเมืองท้าวเพี้ย นายไพร่ ครอบครองพากันสาภิภักดิ์เข้ามาฝากของมา โดยดี ก็ให้จัดแจงครอบครองตั้งบ้านเรือนอยู่เป็นที่ทางท่ามาหากิน ให้เป็นปรกติ พร้อมมูลกัน ... และให้ถือเอาจัดแจงไปเกลี้ยกล่อมเอาพวกกรมครัว ซึ่งยังตกค้างอยู่ฝากของตะวันออกเข้ามาให้สิ้น ... อย่าให้เป็นทางเสียดอาหารกองทัพ อายุนอนอยู่ได้ ...¹

จะเห็นได้ว่า การเข้ามาของผู้คนเหล่านี้ แท้ที่จริงแล้วมิได้เข้ามาด้วยความสมัครใจหรือเต็มใจนัก เพราะปรากฏว่ายังมีผู้คน กรมการเมืองหลายตำแหน่งรวมทั้งเจ้าเมืองหลายเมืองยังมิได้เข้ามาด้วย ผู้คนเหล่านี้คงหลบหนีการกวาดต้อนเข้าไปอยู่ในป่าดง พอกองทัพที่ไปกวาดต้อนกลับเข้ามาแล้ว จึงได้ออกมาอยู่บ้านเมืองเดิมอีก ดังนั้นการกวาดต้อนและเกลี้ยกล่อมผู้คนเข้ามาทางดังกล่าวนี้จึงเป็นกระบวนการต่อเนื่องที่เกิดขึ้นบ่อยครั้งในช่วงปี พ.ศ. 2379 ถึง พ.ศ. 2387

นโยบายของราชสำนักกรุงเทพที่มีต่อผู้อพยพเข้ามาใหม่ก็คือการให้ความช่วยเหลือในด้านเครื่องอุปโภค บริโภคตลอดจนเครื่องมือในการประกอบอาชีพ ดังข้อความในท้องตราของราชสำนักไปยังเจ้าเมืองกาฬสินธุ์และเมืองอื่น ๆ ว่า

... อนึ่งกรมครัวที่เฝ้ายกเอาตั้งบ้านเรือนอยู่ในไซ่ ครอบครองยังหาปรกติไม่แล้ว ยังจะคิดเกลี้ยกล่อมเอากรมครัวเข้าในไซ่เมืองต่อไป ... ถ้ากรมครัวเก่าพวกใดไม่มีกระมือทำไรนา ชักสนข้าวปลาอาหารอยู่ก็ให้เอาเงินจ้ดซื้อกระมือเจือจาน

¹ นสข. หมายเหตุเทศุ ร.3 จ.ศ. 1200 เลขที่ 10 สำเนาท้องตราถึงเมืองนครราชสีมา เมืองสกลนคร เมืองกาฬสินธุ์

ให้ครอบครัวให้ไต่ทำโรนา แลจก็ซื้อเข้ากระมือแจกจ่ายครอบครัว ซึ่งเกลี้ยกล่อม
ไต่มาใหม่ เป็นกำลังทำโรนา ...¹

จากนโยบายดังกล่าว จึงปรากฏว่า ในโอกาสที่ราชสำนักกรุงเทพได้ส่งเครื่อง
ปลงศพพระยาไชยสุนทร (เจียม) ขึ้นมายังเมืองกาฬสินธุ์ในปี พ.ศ. 2381 จึงได้ส่ง
เงินหลวง 2 ชั่ง 10 ตำลึง (200 บาท) มาให้กรมการเมืองกาฬสินธุ์จัดซื้อข้าว
เปลือกได้ 2,000 ถัง กับควาย 10 ตัว แจกให้ครอบครัวเมืองคำเกิด ทำโรนาที่บ้าน
ท่าขอนยางและครอบครัวเมืองคำวนหน้าบ้านฝั่งกระดาน ส่วนเมืองกาฬสินธุ์ก็ได้จ่ายข้าว
เปลือกอีก 379 ถัง เพิ่มเติมอีกด้วย² นอกจากนั้นทางราชสำนักกรุงเทพยังได้เกณฑ์
ข้าวเปลือกจากเมืองร้อยเอ็ด มาขึ้นทางไว้บ้านขามเปี้ย เพื่อแจกจ่ายช่วยเหลือครอบครัว
เมืองวังที่ เข้ามาตั้งอยู่บ้านกุดกว้าง กุดสิม เป็นจำนวนถึง 1,000 ถัง³ การให้ความ
ช่วยเหลือในลักษณะเช่นนี้ เพื่อเป็นการสร้างศรัทธาและเกลี้ยกล่อมอีกวิธีหนึ่ง ทั้งยังหวัง ที่
จะให้ครอบครัวเหล่านั้นหาทางไปเกลี้ยกล่อมครอบครัวญาติพี่น้องของตนที่ตกค้างอยู่ให้ข้าม
เข้ามาเพิ่มเติมอีก ซึ่งจะเห็นได้ในช่วงเวลาต่อมา เพียงไม่กี่ปี คือใน พ.ศ. 2382
ราชสำนักกรุงเทพ ได้มอบให้พระสุนทรราชวงษา (ฝ่าย) เจ้าเมืองยโสธรและนครพนม
ร่วมกับผู้นำกลุ่มที่เข้ามาใหม่ คือเจ้าเมืองหรือกรรมการเมืองคำเกิดที่มาตั้งอยู่บ้านท่าขอน -
ยาง กรมการเมืองคำวนหน้าตั้งอยู่บ้านฝั่งกระดาน แขวงเมืองกาฬสินธุ์ ก็คืออ่านกลับไป

ศูนย์วิทยทรัพยากร

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹ หสข. หมายเหตุ ร.3 จ.ก. 1200 เลขที่ 10 สำเนาท้องตราถึงเมือง
นครราชสีมา เมืองสกลนคร เมืองกาฬสินธุ์

² หสข. หมายเหตุ ร.3 จ.ก. 1200 เลขที่ 15 สำเนาทหนังสือ หลวง
ศรีโยธยาออกเข้ามาเรื่องปลงศพพระยาไชยสุนทร อักษรลาว แปลเป็นไทย

³ หสข. หมายเหตุ ร.3 จ.ก. 1205 เลขที่ 109 ใบออกเมืองร้อย -
เอ็ด เรื่องส่งผลเรือสวย และส่งข้าวไปช่วยชาวเมืองกุดฉิมมาราณ.

เกลี้ยกล่อมนครฉะวักและไถ่กำขัวว่า "ถ้านครฉะวักไม่เข้ามาโดยดี จึงจะให้ยกกองทัพ
ไปตีความ เอานครฉะวักมา"¹

หัวเมืองกาสินธุ์เพิ่งเริ่มไถ่กำขัวในการกวาดต้อนผู้คนเข้ามาเพิ่มเติมในปี
พ.ศ. 2386 ซึ่งพระมหาสงครามกับเจ้าอุปราช (ทิสสะ) ไถ่ข้อมหมายให้ราชบุตร
เมืองกาสินธุ์ พร้อมด้วยหัวหน้านายกรั้วที่เข้ามาใหม่ ยกกองทัพไปเกลี้ยกล่อมและกวาด
ต้อนนครฉะวักแถบเมืองวัง เมืองตะโปน เมืองชุมพร เมืองแขก เมืองตะตัก เมือง
เซียงรม และเมืองนาบึง โดยคนทั้งลาว ไทย และชาวจีน 788 คน ซึ่งก่อนหน้า
ที่ไถ่ข้อมหมายให้เจ้าเมืองสกลนครไปกวาดต้อนเขาแล้ว ถึง 1,353 คน² เข้ามาตั้งถิ่น
ฐานกระจายอยู่ในแถบหัวเมืองกาสินธุ์ สกลนคร และมุกดาหาร

พอถึงปี พ.ศ. 2368 บรรดาขุนนางต่าง ๆ ที่ตั้งขึ้นมาจากผู้อยู่พหุเข้ามาใหม่
หลายแห่งได้รับการยกฐานะขึ้นเป็น "เมือง" ในแขวงเมืองกาสินธุ์ถึง 4 เมือง คือ
ยกบ้านท่าซอนยาง เป็นเมืองท่าซอนยาง โปรดเกล้าฯ ให้พระคำกอน หรือ
พระคำควน เป็นพระสุวรรณเกศคี เจ้าเมือง ให้อุปฮาดเมืองคำเกิดเป็นอุปฮาด ให้

ศูนย์วิทยพัทยากร

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹ หสข. หมายเหตุ ร.3 จ.ก. 1201 เลขที่ 2 สารตราเจ้าพระยาจักรี
เรื่องให้เจ้าเมืองไปกวาดต้อนนครฉะวักขุนที่กายนางของมา.

² หสข. หมายเหตุ ร.3 จ.ก. 1204 เลขที่ 16 สำเนาใบบอกพระมหา
สงครามเจ้าอุปราชถึงเมืองสกลนคร เรื่องถวายนครฉะวักกับช้างซึ่งเกลี้ยกล่อมได้

พระโพธิวงศาจารย์ (อ่าน ทิสโส), สัทธรรมนิยามต่าง ๆ เล่ม 2 .

ราชวงศ์เมืองคำเกิดเป็นราชวงศ์ ให้ราษฎรเมืองคำเกิดเป็นราษฎร เมืองท่าขอน -
 ยาง¹

ยกบ้านเมืองกระคาม ขึ้นเป็นเมืองแขวงมากานโปรดเกล้าฯ ตั้งอุปฮาด
 (คำแดง) เมืองคำมวนเป็นพระศรีสุวรรณเจ้าเมือง ราชวงศ์ (จารจำปา) เมือง
 คำมวนเป็นอุปฮาด ท้าวชิตยะ (พก) เป็นราชวงศ์ ท้าวสุริย (จารโท) บุตรพระ-
 ศรีสุวรรณ (คำแดง) เป็นราษฎร เมืองแขวงมากาน²

ยกบ้านกุกกว้าง ซึ่งตั้งอยู่ริมโบสถ์นารายณ์เก่า ขึ้นเป็นเมืองกุกสินนารายณ์
 โปรดเกล้าฯ ให้ราชวงศ์ (กอ) เมืองวัง เป็นพระวิเบศร์วงศ์ เจ้าเมือง ท้าว
 กัง เป็นอุปฮาด ท้าวค้อ เป็นราชวงศ์ ท้าวเนกบุตรพระวิเบศร์วงศ์ (กอ) เป็น
 ราษฎร เมืองกุกสินนารายณ์³

ยกบ้านภูแลนค่างหรือภูแลนช้าง⁴ (บ้านเที่ยงนาชุมเหิม) เป็นเมืองภูแลน-

¹ หมอฉอมรวงศ์วิจิตร "พงศาวดารหัวเมืองมณฑลอีสาน" หน้า 248 -
 249

พศ. ๒๓๖๕ หมายเหตุ ร.3 จ.ก. 1205 เลขที่ 21 บัญชีเครื่องยศพระ-
 ราชทาน เมืองท่าขอนยาง เมืองแขวงมากาน เมืองกุกสินนารายณ์ เมืองพรมนา เมือง
 กุกนาร เมืองหนองสูง ปีมะโรง ฉศก

² เรื่องเดียวกัน

³ เรื่องเดียวกัน

นรเก โทษิเบศร์วงศ์, ตำนานไทย - พุทธวัง. หน้า 80

⁴ บุญมี ภูเดช และพระราชพรหมจริยคุณ (สุภ ภายภาค). พงศาวดารเมือง
 การดินแดนและประวัติเมืองขึ้นในยุคเก่า. หน้า 61 - 69. ระบุว่าบ้านภูแลนค่างเดิมคือบ้านนา-
 กลองหรือบ้านเที่ยงนาชุม

ข้าง โปรดเกล้า ให้สิ้นเคช คนเมืองเวียงจันทน์ที่ลงไปอยู่กรุงเทพฯ¹ ซึ่งเคยพา
ครอบครัวจากบ้านห้วยนาบ แขวงเมืองวัง เข้ามาตั้งที่บ้านภูแล่นช้าง² เป็นพระ
พิไชยอุคมเคช เจ้าเมือง ให้เพี้ยโคตรหลักคำ เป็นอุปฮาด ให้เพี้ยมหาราชเป็นราช
วงษ์ ให้เพี้ยพรหมคงสี เป็นราชบุตรเมืองภูแล่นช้าง

ในระยะแรกที่ยังไม่ตั้งเป็นเมืองนี้กลุ่มผู้นำของหมู่บ้านที่ตั้งขึ้นใหม่ได้ส่งผลเร็ว
และเงินบางส่วนลงไปถวายราชสำนักกรุงเทพฯตามธรรมเนียมหัวเมืองขึ้น คือใน พ.ศ.
2386 พระคำก่อน บ้านพาซอนยางโคส่งผลเร็วหนัก 2 หาบ กับเงินตรา 10 ตำลึง
(รวมเป็นผลเร็ว 4 หาบ หรือเป็นเงินตรา 1 ชั่ง) พระคำแดง บ้านมิงกระคานส่ง
ผลเร็ว 29 ชั่ง เงิน 5 ตำลึง (คิดเป็นผลเร็วได้ 1 หาบ 29 ชั่งหรือเป็นเงิน
25.80 บาท) ลงไปถวายราชสำนักกรุงเทพฯ แต่กลับถูกส่งคืนโดยให้เหตุผลว่า

... และเจ้าเมืองคำเกิด คำนวนั้น สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ
ให้มาตั้งบ้านเรือนอยู่บ้านแซงกระคาน บ้านชอชยาง ยังหาหันจะตั้งบ้าน
เมือง ทำมาหากิน เป็นภาคภูมิปรกติขึ้นได้ไม่ ยังกำลังขัดสนอยู่ จะได้อาเงินซื้อ
หาเข้าปลาเจ็จจารเลี้ยงครอบครัวต่อไป เราเห็นว่าจะทูลเกล้าฯ ถวายไม่ได้ จึง
ให้ส่งคืนขึ้นมา เมื่อเจ้าเมืองคำเกิด เมืองคำนวนลงไปเข้าทูลลอรบที่เจ้าเมือง
จึงจัดหาสิ่งของเป็นเร็ว สี่ชั่ง นอ งา ให้ได้เมืองละ 15 16 เอลงไปทูล
เกล้าฯ ถวายจะได้มีความชอบ เห็นจะดีกว่าลงไปถวายครั้งนี้ ....³

¹ พระราชกฤษฎีกา (ทอง), พงศาวดารเมืองกาลสินและเมืองกระมาลาไสยา

² หม่อมอมรวงศ์วิจิตร, "พงศาวดารหัวเมืองมณฑลอีสาน" หน้า 247

³ หสข. หมายเหตุ ร.3 จ.ศ. 1205 เลขที่ 66 หัวโลกาภกรอมครัว
มาอยู่แขวงเมืองสกลนคร

ตั้งนั้นพอได้รับการแต่งตั้งเป็นเจ้าเมืองและยกฐานะชุมชนขึ้นเป็นเมือง ทาง-
ราชสำนักกรุงเพทจึงได้ระบุจำนวนส่วยของแต่ละหัวเมืองไว้ดังนี้.

เมืองกุแลนซ่าง มีเลข	462	คน	ให้ทำส่วยผลเร็วปีละ	55	หาบ
เมืองทาชอนยางมีเลข	506	คน	ให้ทำส่วยผลเร็วปีละ	40	หาบ
เมืองแซงมาคานมีเลข	159	คน	ให้ทำส่วยผลเร็วปีละ	16	หาบ
เมืองกุกสิมนารายณ์มีเลข	541	คน	ให้ทำส่วยผลเร็วปีละ	37	หาบ

ทั้งนี้ให้เริ่มส่งตั้งแต่วคปี 2388 ยกเว้นเมืองกุแลนซ่างให้ส่งในวคปี 2389 เป็นต้นไป¹

ในช่วงเวลาดังกล่าวนี้นางราชสำนักกรุงเพทไม่ได้คำนึงถึงปัญหาการควบคุม
เลข หรือปัญหาเขตแดนของแต่ละเมืองมากนัก จึงได้ปล่อยให้แต่ละหัวเมืองที่ตั้งขึ้นใหม่
นั้นแทรกหรือปะปนอยู่ระหว่างเมืองต่าง ๆ การกำหนดเขตแดนของแต่ละหัวเมืองก็ไม่ค่อย
ชัดเจนและรัดกุมนัก เช่นเขตแดนเมืองกุกสิมนารายณ์ ก็มีหลักฐานปรากฏไว้เพียงว่า
"... กองหลวงเมืองนี้ นากันวีซ่างฆ่า ซ่างจกเมื่อยเป่า แก่คคแก่เสี่ยว หนองสระ
แช่ปานัน ถลอดไปถึงทวยแกวเบบเขตแดนกับเมืองยโสธร บ้านหนองพ่านาโพธิ์ขึ้นกับเมือง
กุกสิมนารายณ์..."² ซึ่งนรเก โทธิเบศร์วงศ์ ได้ตีความออกมาได้ว่า ทิศเหนือติด
เขตเมืองสกลนคร ถัดสันแม่น้ำ ทิวเขาภูพานฝั่งแคบ ทิศใต้ติดต่อกับเมืองยโสธรเป็น

ศูนย์วิทยพัทยาการ

¹ หสข. หมายเหตุเหตุ ร.3 จ.ก. 1209 เลขที่ 159 บัญชีส่วยเร็ว.

² นรเก โทธิเบศร์วงศ์, ตำนานไทย - พุไทยวัง. หน้า 83 ระบุว่าได้มา
จากขั้วจุ่ม หรือเอกสารโบราณที่เก็บไว้ในกระบอกไม้ไผ่ และอธิบายเพิ่มเติมว่า.

กองหลวงเมืองนี้	หมายถึง	ผีเจ้าผีเจ้า
ซ่างจกเมื่อยเป่า	หมายถึง	บรีเวณบ้านชุมชี่ยาง
แก่คคแก่เสี่ยว	หมายถึง	บรีเวณระหว่างบ้านโนนกับบ้านปลาเชิง
หนองสระแช่ปานัน	หมายถึง	บรีเวณริมน้ำสระกอกโพธิ์

แดน และต่อเขตเมืองร้อยเอ็ด ทิศตะวันออกต่อเขตเมืองมุกดาหาร ตามสัญญา ขอด
น้ำขังชายกับปลายน้ำขังอิ ทิศตะวันตก ต่อเขตเมืองกาฬสินธุ์ หรือแม้แต่เขตแดน
เมืองกาฬสินธุ์เองก็ไม่มีใครจะไว้ชัดเจนนักถึงข้อความตอนหนึ่งที่ราชสำนักกรุงเทพฯมีมายัง
เมืองสกลนคร และเมืองกาฬสินธุ์ว่า

... เขตแดนเมืองสกลนครกับเมืองกาฬสินธุ์ใกล้เคียงกัน ถ้าครั้นครวเมือง
สกลนครจะมาทำมาหากินค้าขายเข้ามาในเขตแดนเมืองกาฬสินธุ์ ประการใด
อย่าให้พระยาไชยสุนทร อุปฮาด หัวเมืองยั้งแคว หวงกันเขตแดน ให้ช่วย
ทำนุบำรุงให้ครั้นครวได้ทำมาหากิน อย่าให้มีความเกือกร้อน ถ้าและเมืองกาฬสิน
ธุ์กับเมืองสกลนครจะเกี่ยวข้องกันด้วยเขตแดนครั้นครว ประการใดก็ให้ประณ
ประณยอมผ่อนผันกันตามถ้อยคำที่เมืองน่อง อันเป็นเมืองใกล้เคียงชายแดน
เดียวกัน ...²

ลักษณะผ่อนปรนกันเช่นนี้ ในแว้งแรกคงยังไม่เกิดปัญหาหนักและทางราชสำนัก
กรุงเทพฯ ได้เปิดโอกาสให้ใครสามารถเลือกสังกัดหรือขอขึ้นกับเมืองใดก็ได้ตามใจสมัคร
ทั้งนี้คงมุ่งหวังที่จะขจัดปัญหาการติดต้ามกั้บส่วยจาก "เอกเขยฮู่" ที่ไปทำมาหากินอยู่
ต่างเมือง โดยให้โอกาสเอกเขยฮู่เหล่านี้สามารถขอโอนสังกัดมาขึ้นกับเมืองที่ตนอยู่ได้
แทนนโยบายดั้งเดิมที่กั้บสร้างควายยุ่งยาก และวุ่นวายในโอกาสต่อมา

ศูนย์วิทยทรัพยากร จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹ นร เก โทธิเบศร์วงศ์, ตำนานไทย - หุไทยวัง. หน้า 83

² หสธ. หมายเหตุ ร.3 จ.ก. 1200 เลขที่ 10 สำเนาทองคำถึง
เมืองนครราชสีมาสกลนคร เมืองกาฬสินธุ์ ฯ

ที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ จะเห็นได้ว่า การที่ราชสำนักกรุงเทพฯ ส่งข้าหลวงขึ้นมาสักเลกในหัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออกนั้น นอกจากหวังผลประโยชน์จากการเก็บส่วยแล้ว ประการสำคัญก็คือ ความต้องการที่จะควบคุมกำลังคน ซึ่งเหตุการณ์ในลำดับต่อมาได้ชี้ให้เห็นถึงความต้องการดังกล่าวนี้อย่างชัดเจน กล่าวคือ ภายหลังจากการผนวกรวมเจ้าอนุวงศ์แล้ว ราชสำนักกรุงเทพฯ ยิงตระหนกในท่าที่อื่นแข็งแกร่งราวของญวนที่มีมากขึ้นเป็นลำดับ จึงได้มีการกวาดต้อนผู้คนเข้ามาทางฝั่งขวาแม่น้ำโขงเป็นอันมาก ลักษณะเมืองสองฝ่ายฟ้าทางฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงจึงไม่เป็นที่กังวลสำหรับราชสำนักกรุงเทพฯ อีกต่อไป ในขณะที่เดียวกัน ผลจากการกวาดต้อนผู้คนเข้ามา ได้ทำให้เกิดชุมชนที่จะได้รับการยกฐานะขึ้นเป็นเมืองเป็นจำนวนมาก โดยให้เมืองเหล่านั้นขึ้นกับเมืองใหญ่ที่อยู่ใกล้เคียง เมืองกาฬสินธุ์ซึ่งไม่เคยมีเมืองขึ้นมาก่อนเลย ก็เริ่มมีหัวเมืองขึ้นถึง 4 เมือง ตั้งแต่นั้นมา ได้แก่ เมืองเขมบาศาน เมืองท่าซอนยาง เมืองกุคคิมนารายณ์ และเมืองภูแล่นช้าง ซึ่งมีความหมายในตัวเองว่า หัวเมืองกาฬสินธุ์ (ซึ่งรวมทั้งเมืองขึ้น) ได้กำลังคนเพิ่มมากขึ้น เฉพาะตัวเลขหรือชายฉกรรจ์ในหัวเมืองขึ้นทั้ง 4 เมือง มีถึง 1,668 คน¹ การที่หัวเมืองกาฬสินธุ์สามารถมีกำลังคนมากขึ้นเช่นนี้ ผลประโยชน์ด้านการเกณฑ์แรงงานและการเก็บส่วยย่อมเพิ่มขึ้นเป็นเงาตามตัว ดังนั้นจึงน่าจะเป็นปัจจัยที่สำคัญอย่างหนึ่งที่สนับสนุนให้เกิดความขัดแย้งในกลุ่มผู้นำท้องถิ่นมากยิ่งขึ้น ดังจะกล่าวในบทที่ 4 ต่อไป

ศูนย์วิทยทรัพยากร จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹ นส. บัญชีหมายเลข ร.3 จ.ศ.1209 เลขที่ 159 บัญชีส่วยเร็ว